ต้นแบบความสำเร็จการบริหารจัดการน้ำชุมชนที่ยั่งยืน

เอกสารวิจัยส่วนบุคคล

โดย

นางโชติหทัย โชคพิบูลการ

ผู้ช่วยผู้อำนวยการอาวุโส สำนักงานเอ็นเตอร์ไพรส์ แบรนด์ เมเนจเมนท์

บริษัทปูนซิเมนต์ไทย จำกัด (มหาชน) (เอสซีจี)

วิทยาลัยการทัพบก

กันยายน 2565

เอกสารวิจัยเรื่อง **ต้นแบบความสำเร็จการบริหารจัดการน้ำชุมชนที่ยั่งยืน**

โดย นางโชติหทัย โชคพิบูลการ

อาจารย์ที่ปรึกษา พันเอกชนะชัย พลเตชา

วิทยาลัยการทัพบก อนุมัติให้เอกสารวิจัยส่วนบุคคลฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรหลักประจำ วิทยาลัยการทัพบก ปีการศึกษา 2565 และเห็นชอบให้เป็นเอกสารวิจัยส่วนบุคคลที่อยู่ในเกณฑ์ระดับ **ดีเด่น**

พลตรี **ผู้บัญชาการวิทยาลัยการทัพบก**

(วิชาติ เอี่ยมไพจิตร์)

คณะกรรมการควบคุมเอกสารวิจัยส่วนบุคคล

พันเอก **ประธานกรรมการ**

(ชนะชัย พลเตชา)

ผู้ทรงคุณวุฒิที่ปรึกษา

(นางพรพิมล มฤคทัต)

พันเอก **กรรมการ**

(ปริญญา ฉายะพงษ์)

พันเอกหญิง **กรรมการ**

(กัญญนัฏ แสงภัทรเนตร)

บทคัดย่อ

ผู้วิจัย นางโชติหทัย โชคพิบูลการ

เรื่อง ต้นแบบความสำเร็จการบริหารจัดการน้ำชุมชนที่ยั่งยืน

วันที่ กันยายน 2565 **จำนวนคำ :** 10,303 **จำนวนหน้า :** 34

คำสำคัญ การบริหารจัดการน้ำชุมชน, ต้นแบบความสำเร็จ, เอสซีจี

ชั้นความลับ ไม่มีชั้นความลับ

ความแปรปรวนของสภาวะภูมิอากาศทำให้เกิดภัยแล้ง และน้ำท่วม เป็นผลให้เกษตรกรต้องประสบกับปัญหาพืชผลเสียหาย ราคาผลผลิตตกต่ำ เกิดปัญหาหนี้สิน ยากจน และสร้างความเหลื่อมล้ำให้กับสังคมไทย นับเป็นความท้าทายต่อการพัฒนาประเทศให้มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืนตามวิสัยทัศน์ประเทศไทยปี 2580

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ต้นแบบความสำเร็จการบริหารจัดการน้ำชุมชนที่ยั่งยืน” จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัญหา อุปสรรค และปัจจัย ที่จะนำไปสู่ความสำเร็จของการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำระดับชุมชน และเพื่อศึกษากระบวนการหรือต้นแบบความสำเร็จของการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำระดับชุมชน ที่จะทำให้ชุมชนสามารถลุกขึ้นมาพึ่งพาตนเอง และสร้างความยั่งยืนในระยะยาว

จากการศึกษาวิจัยพบว่า ปัญหาและปัจจัยที่นำไปสู่ความสำเร็จ คือ “คน” ที่จำเป็นต้องมีแนวคิดเชิงเติบโต มีทักษะการพัฒนา พึ่งพาตนเอง มีจิตสำนึกที่ดี คิดถึงประโยชน์ส่วนรวม มีความหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติ และชุมชนมีผู้นำที่เข้มแข็ง มีคุณสมบัติตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ชุมชนมีการพัฒนาองค์ความรู้ ควบคู่กับการมีคุณธรรม นำไปสู่การสร้างการมีส่วนร่วม รวมพลังคนในชุมชน มีกระบวนการหรือกลไกถ่ายทอด องค์ความรู้ และการปรับเปลี่ยนค่านิยม ความคิดของคนในชุมชน

สำหรับต้นแบบความสำเร็จของการบริหารจัดการน้ำชุมชนที่ยั่งยืน มี 6 ขั้นตอน คือ 1. สามัคคี พึ่งตนเอง 2. เรียนรู้การจัดการน้ำ ด้วยการนำเทคโนโลยีและ

นวัตกรรมมาใช้ 3. หาน้ำได้ เก็บน้ำไว้ ใช้น้ำเป็น ด้วยการสำรวจแหล่งน้ำ และการใช้น้ำให้สมดุล 4. ทำเกษตรผสมผสาน บริหารความเสี่ยง เพิ่มมูลค่าจากทรัพยากร และปลูกพืชผสมผสานเพิ่มรายได้ 5. เข้าใจตลาด พัฒนาสินค้าให้ตรงใจลูกค้าต้องการตลาด ขยายช่องทางการจัดจำหน่าย และ 6. การสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ ชุมชนพัฒนายั่งยืน เกิดการรวมกลุ่มจัดหาปัจจัยทุน พัฒนาสินค้า เพิ่มนวัตกรรม หาพันธมิตร และสวัสดิการให้สมาชิก

ABSTRACT

AUTHOR: Mrs.Chotihathai Chokpiboonkarn

TITLE: The Success Models - Sustainable Community Water Management

DATE: September, 2022 **WORD COUNT:** 10,303 **PAGES:** 34

KEY TERMS: Community Water Management**,** Success Model, SCG

CLASSIFICATION: Unclassified

Climate change increases the odds of worsening drought and flood in many parts of Thailand. It has caused widespread crop losses and agricultural product prices decreasing. This leads to farmer debt problems, poverties, and inequality issues in Thailand.

It is quite challenging to achieve the country's goal for sustainable national development following its "NATIONAL STRATEGY 2018 – 2037" goals.

This research study "The Success Models - Sustainable Community Water Management" aims to examine and analyze the fundamental problems, obstacles, and essential factors that will provide possible effective solutions for community water resource management. Consequently, this research can offer necessary processes and guidance to communities so they can become self-starting and self-reliant, and finally establish long-term sufficient sustainability.

According to the study, it was found that the most important key to success is the people in the community. It is crucial that they need to have a growth mindset, development skills, self- reliance, awareness of their public

interest, preserving their natural resources, and lastly have strong leaders who are qualified to understand the knowledge of “Sufficiency Economy Philosophy”.

The community has to develop local expertise and knowledge as well as encourage good morality. The need to create the togetherness among the group. Developing a learning process that can be able to transfer knowledge to the new generation. It’s very important for everyone in the community must be flexible to new ideas and be ready to accept “ changes” against the community’s beliefs and values when it’s necessary.

The 6 steps for The Success Models - Sustainable Community Water Management

1. Self-reliance with strong unity community

2. Having water management knowledge, adopting appropriate technology, and innovations.

3. Capable of “Finding water”, “reserving water”, and “effectively utilizing water”.

4. Developing an integrated farming system to help manage risk management. Designing and creating value-added products to increase income

5. Understand the market to deliver the right product as well as expand distribution channels.

6. Value- Driven Economy focuses on values and the most important goods such as families, homes, communities, knowledge, and art for sustainable growth and development.

กิตติกรรมประกาศ

เอกสารวิจัยส่วนบุคคลฉบับนี้สำเร็จลงได้ ด้วยความกรุณาจากคณาจารย์ของวิทยาลัยการทัพบกทุกท่านที่กรุณาเสียสละเวลา แรงกายแรงใจ ให้ความรู้ และประสบการณ์ที่ทรงคุณค่าอย่างสูง โดยเฉพาะ พันเอก ชนะชัย พลเตชา ผู้เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา รวมทั้งผู้บังคับบัญชา นางวีนัส อัศวสิทธิถาวร ผู้อำนวยการสำนักงาน Enterprise Brand Management เอสซีจี นางพรพิมล มฤคทัต Senior Associate Director-CSR Engagement เอสซีจี ผู้ทรงคุณวุฒิที่ปรึกษา ตลอดจนนางสาวผการัตน์ ดานุเสถียรพงศ์ ผู้อำนวยการฝ่ายโครงการพิเศษ บริหารความร่วมมือ และสื่อสารองค์กร สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำ (องค์การมหาชน) ที่กรุณาให้แนวคิด มุมมอง ตลอดจนแหล่งข้อมูลทั้งวิชาการ โครงการ และประสบการณ์เชิงลึกจากการทำงานจริง ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการจัดทำเอกสารวิจัยส่วนบุคคลให้สำเร็จลุล่วงเป็นอย่างดี

ผู้จัดทำหวังเป็นอย่างยิ่งว่า เอกสารวิจัยนี้ จะเป็นต้นแบบให้กับกองทัพบกและหน่วยงานต่างๆ ในการนำไปใช้บริหารจัดการน้ำชุมชนได้ประสบความสำเร็จ เพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน สิ่งแวดล้อม และประเทศชาติ ให้มีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน สืบไป

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 บทนำ	1
ที่มาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์การวิจัย	4
กรอบแนวคิดการวิจัย	5
วิธีการศึกษา	6
ประโยชน์ที่ได้รับ	7
บทที่ 2 บทวิเคราะห์	8
ปัญหาและอุปสรรคในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำระดับชุมชน	8
ปัจจัยที่นำไปสู่ความสำเร็จของการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำชุมชน	15
กระบวนการที่นำไปสู่ความสำเร็จของการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำชุมชน	19
บทที่ 3 บทอภิปรายผล	23
การเปรียบเทียบวิธีการปฏิบัติที่ดี	23
การเปรียบเทียบผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	27
ปัจจัยการบริหารจัดการน้ำที่นำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน	28
บทที่ 4 บทสรุป	30
บทสรุปผลวิจัย	30
ข้อเสนอแนะ	32
การวิจัยครั้งต่อไป	34
เอกสารอ้างอิง	
ประวัติย่อผู้วิจัย	

บทที่ 1
บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ตลอด 14 ปีที่ผ่านมา บริษัทปูนซิเมนต์ไทย จำกัด (มหาชน) หรือเอสซีจี ได้ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรน้ำที่มีความสำคัญต่อทุกชีวิต ปัญหาน้ำขาด น้ำเกิน น้ำเสีย ในประเทศไทย เป็นปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม คุณภาพชีวิต และการพัฒนาประเทศ เอสซีจี จึงได้ร่วมกับเครือข่าย ได้แก่ มูลนิธิอุทกพัฒน์ในพระบรมราชูปถัมภ์ และสถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำ (องค์การมหาชน) หรือ สสน. และเครือข่ายภาครัฐ เอกชน และประชาชน ดำเนินโครงการบริหารจัดการน้ำ “รักษ์น้ำเพื่ออนาคต” ซึ่งเป็นการสืบสาน รักษา ต่อยอดแนวพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะเรื่องการบริหารจัดการน้ำ ซึ่งได้พระราชทานแนวพระราชดำริแก้ไขปัญหา น้ำแล้ง น้ำท่วม และน้ำเน่าเสีย สามารถบรรเทาความเดือดร้อนของราษฎรให้มีน้ำกินน้ำใช้ และน้ำเพื่อการเกษตรที่พอเพียงและมีคุณภาพ รวมทั้งส่งเสริมให้ชุมชนมีความรู้[1]

ปัจจุบัน ทั่วโลกกำลังเผชิญกับวิกฤตภาวะโลกร้อน สภาวะการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ และภัยธรรมชาติที่มีความผันผวนและรุนแรงมากขึ้น (Climate Change) ซึ่งส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม และทรัพยากรน้ำของประเทศ เห็นได้จาก ในปี 2564 ประเทศไทย ประสบกับภัยแล้งรุนแรงที่สุดในรอบ 40 ปี ในหลายพื้นที่ของประเทศไทย กลางปี 2564 เกิดพายุฝนอย่างหนัก เกิดน้ำท่วมฉับพลันสร้างความเสียหายในหลายจังหวัดกว่า 15,000 ล้านบาท แต่ปริมาณน้ำฝนจำนวนมาก กลับไม่ตกในบริเวณอ่างเก็บน้ำ โดยข้อมูลปี 2564 มีปริมาณน้ำเก็บได้เพียงร้อยละ 3 เท่านั้น เกษตรกร ซึ่งเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ของประเทศ โดยเฉพาะผู้ที่อยู่นอกพื้นที่เขตชลประทาน กำลังเผชิญกับความเสี่ยงภาวะวิกฤตขาดน้ำรุนแรง[2]

วิกฤตภัยแล้ง และน้ำท่วม ถือเป็นปัญหาสำคัญของประเทศที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต ความเป็นอยู่ของประชาชน ทั้งด้านน้ำที่มีคุณภาพและเพียงพอต่อการอุปโภคบริโภค นอกจากนี้ ปริมาณน้ำที่ขาดและน้ำที่เกิน ยังสร้างความเสียหายให้กับพืชผลทางการเกษตร ส่งผลให้เกิดปัญหาหนี้สิน ประชาชน คนหนุ่มสาว ต้องละทิ้งบ้านเกิด เพื่อมาเป็นแรงงานรับจ้างในเมืองใหญ่

ประเทศไทย จึงได้กำหนดแผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี (พ.ศ.2561 - 2580) ซึ่งจัดอยู่ในยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ.2561 - 2580) ด้านการสร้างการเติบโตบนคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ที่มุ่งเน้นให้ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว ด้วยการพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยแผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ประกอบด้วย 6 ด้าน ได้แก่ 1. การจัดการน้ำอุปโภคบริโภค 2. การสร้างความมั่นคงของน้ำภาคการผลิต 3. การจัดการน้ำท่วมและอุทกภัย 4. การจัดการคุณภาพน้ำและอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ 5. การอนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพป่าต้นน้ำที่เสื่อมโทรมและป้องกันการพังทลายของดิน และ 6. การบริหารจัดการ โดยได้กำหนดหน่วยงานหลักและสนับสนุนกว่า 40 หน่วยงาน มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาแหล่งเก็บกักน้ำระบบกระจายน้ำใหม่ ไม่น้อยกว่า 13,439 ล้าน ลูกบาศก์เมตร เพิ่มพื้นที่รับประโยชน์ 18 ล้านไร่ ภายในปี 2580[3]

อย่างไรก็ดี ในช่วงปี 2563-2564 เกิดสถานการณ์การระบาดของไวรัสโคโรนา ส่งผลกระทบให้ผู้ประกอบการ ต้องปิดกิจการ แรงงานไทยเป็นจำนวนมากต้องถูกเลิกจ้าง ขาดรายได้ และต้องกลับภูมิลำเนาเป็นจำนวนมาก เด็กไทยนับล้านคนต้องออกจากระบบการศึกษา ยิ่งเป็นตัวเร่งที่ซ้ำเติมสร้างความยากลำบากให้กับประชาชน เกิดปัญหาความยากจน ปัญหาหนี้สิน เกิดความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้

ปัญหาที่กล่าวมาข้างต้น จึงถือเป็นอุปสรรค เป็นความเสี่ยง และเป็นความท้าทายที่สำคัญในการพัฒนาประเทศไทยให้ “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาแล้วด้วยการพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” ตามแนวทางวิสัยทัศน์ประเทศไทยปี 2580[4]

การทำวิจัยในครั้งนี้ จึงมีเป้าหมายเพื่อศึกษาต้นแบบความสำเร็จของการบริหารจัดการน้ำขนาดเล็กระดับชุมชน ซึ่งอยู่นอกพื้นที่เขตชลประทาน ที่เอสซีจีดำเนินการในช่วง 14 ปีที่ผ่านมา เพื่อใช้เป็นต้นแบบเพื่อนำไปใช้แก้ไขปัญหาน้ำในระดับชุมชน สร้างโอกาสให้พึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน สามารถเผชิญปัญหา ปรับตัวได้อย่างรวดเร็วในภาวะความไม่แน่นอน แก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำ สร้างความเสมอภาคและเท่าเทียมกันในสังคม และสร้างการเติบโตบนคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งสอดคล้องกับแผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี แผนระดับที่ 3 ให้ทุกหมู่บ้านมีน้ำสะอาดอุปโภค บริโภค น้ำเพื่อการผลิตมั่นคง ความเสียหายจากอุทกภัยลดลง คุณภาพน้ำอยู่ในเกณฑ์มาตรฐาน บริหารจัดการน้ำอย่างยั่งยืน ภายใต้การพัฒนาอย่างสมดุล โดยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ซึ่งจัดอยู่ในยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ.2561 - 2580)[4]

นอกจากนี้ การทำวิจัยในครั้งนี้ ยังสอดคล้องกับภารกิจของกองทัพบก ตามแผนปฏิบัติราชการประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2565[5] ของกองทัพบกว่าด้วยเรื่องการสนับสนุนการพัฒนาประเทศและช่วยเหลือประชาชน มีเป้าหมายให้ประชาชนมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีความพร้อมเผชิญปัญหาและภัยคุกคามความมั่นคงได้เหมาะสม และสอดคล้องกับบริบทความมั่นคงเฉพาะพื้นที่ มีการช่วยเหลือ การสนับสนุน สงเสริม สวนราชการพลเรือนและภาคเอกชน ในการช่วยเหลือประชาชนที่ประสบภัยพิบัติ เป็นไปอย่างรวดเร็ว ทันเวลาและทันต่อสถานการณ์

อนึ่ง การบริหารจัดการน้ำชุมชน หมายถึง การบริหารจัดการน้ำขนาดเล็กภายในชุมชนชนบท อาทิ หมู่บ้าน ตำบล โดยการศึกษาวิจัยนี้ มุ่งศึกษาชุมชนเกษตรกรที่มีพื้นที่ทำกินและอาศัยอยู่นอกพื้นที่เขตชลประทาน ซึ่งถือเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ ที่เป็นกลุ่มที่เปราะบางอย่างยิ่ง เมื่อต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่แปรปรวนรุนแรงและถี่ขึ้นในอนาคต ขณะที่ ปัจจุบัน มีเกษตรกรเพียงร้อยละ 26 เท่านั้นที่สามารถเข้าถึงระบบชลประทาน ถ้าหากนับรวมแหล่งน้ำชุมชน แหล่งน้ำส่วนตัว มีเพียงร้อยละ 40[2]

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำระดับชุมชน

2. เพื่อศึกษาปัจจัย ที่นำไปสู่ความสำเร็จของการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำระดับชุมชน

3. เพื่อศึกษาและพัฒนากระบวนการหรือต้นแบบความสำเร็จของการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำระดับชุมชน ที่จะทำให้ชุมชนสามารถลุกขึ้นมาพึ่งพาตนเองและสร้างความยั่งยืนในระยะยาว

กรอบแนวคิดการวิจัย

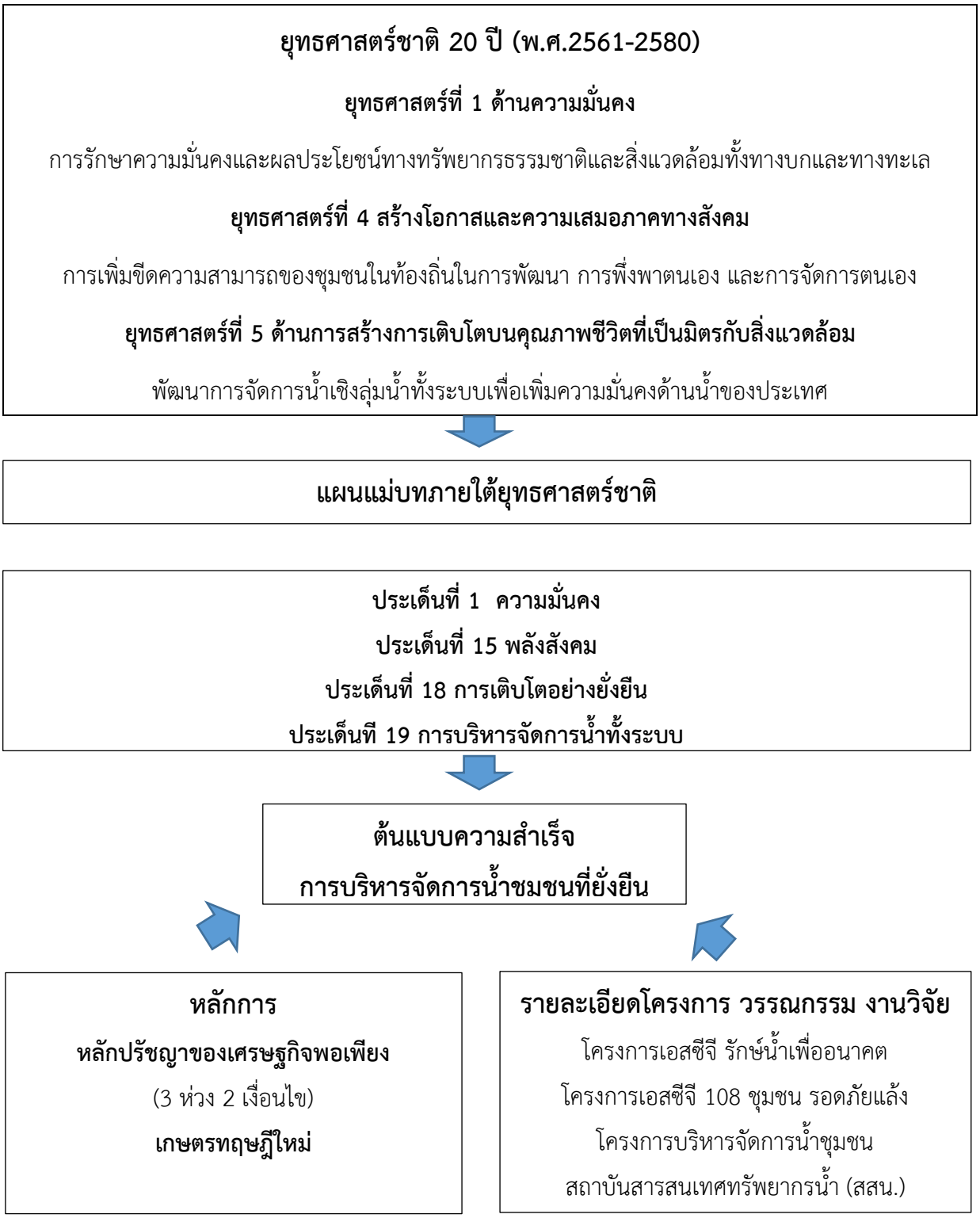

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีการศึกษา

1. รูปแบบการวิจัย

ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงยุทธศาสตร์ตามแนวทางที่วิทยาลัยการทัพบกกำหนด

2. ขอบเขตการศึกษา

การบริหารจัดการน้ำระดับชุมชนของเอสซีจีและสถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำ (สสน.) ได้แก่ โครงการเอสซีจี รักษ์น้ำเพื่ออนาคต และโครงการเอสซีจี 108 ชุมชน รอดภัยแล้ง และ 4 ชุมชนต้นแบบ คือ 1. ชุมชนดงขี้เหล็ก จังหวัดปราจีนบุรี 2. ชุมชนศาลาดิน จังหวัดนครปฐม 3. ชุมชนป่าภูถ้ำ ภูกระแต จังหวัดขอนแก่น 4. ชุมชนบ้านสาแพะเหนือ จังหวัดลำปาง โดยใช้ระยะเวลาในการศึกษาวิจัย 6 เดือน (ธันวาคม 2564 – พฤษภาคม 2565)

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

เก็บรวบรวมข้อมูลแนวคิด ทฤษฎี วรรณกรรม จากแหล่งข้อมูลต่างๆ ได้แก่ เอกสารของบริษัท การประชุมวิชาการ บทความ และเว็บไซต์ที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์และข้อมูลจากแบบสอบถามความคิดเห็น รวมถึงศึกษาวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี แผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ประเด็นที่ 10 การปรับเปลี่ยน ค่านิยมและวัฒนธรรมประเด็นที่ 15 พลังทางสังคม ประเด็นที่ 16 เศรษฐกิจฐานราก และประเด็นที่ 19 การบริหารจัดการน้ำทั้งระบบ และหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

นำข้อมูลมาวิเคราะห์เนื้อหา เพื่อแยกแยะให้เห็นถึงองค์ประกอบและความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบต่าง ๆ โดยใช้กรอบการคิดเชิงยุทธศาสตร์ วิเคราะห์องค์ประกอบภายในและภายนอก โดยใช้กรอบแนวคิดด้านหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อวิเคราะห์หา “ปัจจัยความสำเร็จ” ของการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในชุมชน เพื่อตอบยุทธศาสตร์ชาติ รวมถึงพัฒนาเป็นต้นแบบการบริหารจัดการน้ำยั่งยืน

ประโยชน์ที่ได้รับ

1. เพื่อเป็นแนวทางให้กับกองทัพบก ในการนำไปบูรณาการแก้ไขปัญหาน้ำ เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนให้สามารถรับมือกับภัยพิบัติทางธรรมชาติจากการเปลี่ยนแปลงทางทรัพยากรธรรมชาติและภูมิอากาศซึ่งเป็นภัยด้านความมั่นคงของประเทศ

2. เพื่อใช้เป็นต้นแบบให้กับชุมชน หน่วยงาน องค์กร ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคมนำไปใช้แก้ไขปัญหาน้ำในระดับชุมชนในพื้นที่ต่าง ๆ โดยใช้เวลาอย่างมีประสิทธิภาพ และรวดเร็วที่สุด

3. เพื่อสร้างโอกาส ในการเริ่มต้นชีวิตใหม่ ให้ประชาชนพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน ทั้งเกษตรกรในพื้นที่ที่ประสบปัญหาภัยแล้ง น้ำท่วม และแรงงานที่ตกงานกลับบ้าน ช่วยแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำ สร้างความเสมอภาคและเท่าเทียมกันในสังคม และสร้างการเติบโตบนคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

4. ให้ข้อมูล และความรู้กับประชาชน เพื่อให้มีความสามารถที่จะเผชิญปัญหา ต่อสู้ และพร้อมรับมือได้อย่างเข้มแข็ง ตลอดจนปรับตัวได้อย่างรวดเร็วกับทุกสถานการณ์และความไม่แน่นอน

บทที่ 2

บทวิเคราะห์

ปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยเป็นปัญหาเรื้อรังยาวนาน และทวีความรุนแรงอย่างต่อเนื่อง เป็นบ่อเกิดปัญหาต่าง ๆ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม และความแตกแยกทางความคิดทางการเมือง ซึ่งภาครัฐพยายามแก้ไขมาโดยตลอด แต่ยังไม่สามารถทำได้อย่างเป็นรูปธรรมทั่วทั้งประเทศ ซึ่งสาเหตุส่วนหนึ่งเกิดจากการขาดโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ หรือมีไม่เพียงพอต่อความต้องการ รวมถึงทรัพยากรที่เสื่อมโทรม อันสืบเนื่องมาจากปัญหาคุณภาพของ “น้ำ” คือ น้ำขาด น้ำเกิน และน้ำเสีย

ดังพระราชดำริ น้ำคือชีวิต ของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เพราะน้ำคือต้นกำเนิดทุกสรรพสิ่ง ที่ช่วยฟื้นฟูชีวิต คุณภาพความเป็นอยู่ของเศรษฐกิจฐานราก และมีบทบาทในการพัฒนาประเทศให้เข้มแข็งจากภายใน เพราะเศรษฐกิจชุมชน ถือเป็นพื้นฐานสำคัญเพราะมีกิจกรรมการผลิต การขายผลผลิต การซื้อและการบริโภคของชุมชนจากการทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์ ซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาสังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม อย่างยั่งยืน[6]

บทวิเคราะห์นี้ จะเป็นการศึกษาถึงที่มาของปัญหาและอุปสรรคในการบริหารจัดการน้ำระดับชุมชน ปัจจัยที่นำไปสู่ความสำเร็จ โดยนำโครงการเอสซีจี รักษ์น้ำเพื่ออนาคต โครงการเอสซีจี 108 ชุมชน รอดภัยแล้ง และชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการบริหารจัดการน้ำ 4 ชุมชนต้นแบบ เป็นแนวทางในการถอดบทเรียน เพื่อนำไปสู่ต้นแบบความสำเร็จการบริหารจัดการน้ำชุมชนที่ยั่งยืน

ปัญหาและอุปสรรคในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำระดับชุมชน

ผู้วิจัย ได้แบ่งปัญหาและอุปสรรคต่อการบริหารจัดการน้ำ ใน 2 มิติ คือ

1. ปัญหาและอุปสรรคทางกายภาพ ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอก (Hard Side)

2. ปัญหาและอุปสรรคที่เป็นปัจจัยจากภายในของคน อันเกี่ยวข้องกับทัศนคติ ความเชื่อ กระบวนการการคิด การตัดสินใจ และการพัฒนาทักษะการใช้ชีวิต (Soft Skills)

1. ปัญหาและอุปสรรคทางกายภาพ ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอก (Hard Side) ถือเป็นปัญหาที่ไม่สามารถควบคุมได้ มีความหลากหลาย สลับซับซ้อน แปรปรวน ไม่แน่นอนสูง ถือเป็นภัยคุกคามต่อการพัฒนาประเทศ ได้แก่

1.1 ภาวะความไม่แน่นอนและความผันผวนที่เกิดขึ้นทั่วโลก (VUCA) ประกอบด้วย ความผันผวน (V-Volatility) ความไม่แน่นอน (U-Uncertainty) ความซับซ้อน (C-Complexity) เป็นสิ่งที่ควบคุมไม่ได้ คลุมเครือ (A-Ambiguity) ทั้งบริบทสังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม ซึ่งเกิดวิกฤตถี่ขึ้นและรุนแรงขึ้นที่กำลังส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน ประกอบด้วย

ความแปรปรวนของสภาวะภูมิอากาศโลก (Climate Change) **เ**กิดภาวะโลกร้อน ภัยธรรมชาติ ที่วิกฤต รุนแรง ทั้งภัยแล้ง น้ำท่วม มีความแปรปรวนในพื้นที่ต่างๆ ที่ยากต่อการคาดการณ์

ดร.รอยล จิตรดอน[8] ระบุถึง ปริมาณน้ำฝนในประเทศไทยมีปริมาณ 754,720 ล้านลูกบาศก์เมตร (ล้าน ลบ.ม.) ต่อปี แต่กลับไม่สามารถนำน้ำมาใช้ได้ทั้งหมด เนื่องจากพื้นที่กักเก็บน้ำขนาดใหญ่ในประเทศ เช่น เขื่อน อ่างเก็บน้ำ บ่อน้ำ รองรับน้ำได้เพียงร้อยละ 5.6 หรืออ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ 34 แห่งทั่วประเทศ จุน้ำได้เพียง 70,757 ล้าน ลบ.ม. เท่ากับว่ามีปริมาณน้ำไหลลงอ่าง 42,620 ล้าน ลบ.ม. สวนทางกับความต้องการใช้น้ำทั้งประเทศ ที่มีปริมาณมากกว่า 100,000 ลบ.ม.ต่อปี

ที่สำคัญคือ เกษตรกรส่วนใหญ่อยู่นอกเขตชลประทาน ไม่สามารถเข้าถึงแหล่งน้ำเพื่อทำการเกษตร มีสัดส่วนสูงถึงร้อยละ 83 หรือคิดเป็นพื้นที่ 128 ล้านไร่ ทำให้ภาครัฐ ต้องสูญเสียงบประมาณในการเยียวยาภัยแล้งและน้ำท่วมให้กับภาคการเกษตรปีละหลายพันล้านบาท แต่ยังคงเกิดปัญหาซ้ำวนกลับไปมามากกว่า 30 ปี เมื่อปริมาณฝนไม่สามารถควบคุมได้ จึงยากต่อการคาดการณ์ปริมาณน้ำ และการวางแผนทางการเกษตร

ทำให้เกษตรกรไทยได้รับผลกระทบจากสภาพอากาศเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ทำให้ผลผลิตตกต่ำ พืชผลเสียหาย

โรคระบาดจากเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (โควิด-19) วิกฤตการแพร่ระบาดที่เกิดขึ้นทั่วโลก ส่งผลต่อเศรษฐกิจ สังคม และวิถีชีวิตของผู้คน หลายคนตกงาน เกิดแรงงานอพยพกลับถิ่นฐานสูงเป็นประวัติการณ์ ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ ถึง เดือนเมษายน 2563 ช่วงระบาดโควิด-19 รอบแรก แรงงานมีการย้ายถิ่นฐานกลับภูมิลำเนาขนานใหญ่ทั่วประเทศ ถึง 2 ล้านคน หรือ เฉลี่ย 2 แสนคน ต่อเดือน เมื่อกลับถิ่นฐาน แรงงานที่ไม่ต้องการกลับไปทำงานในเมืองเช่นเดิม แต่ต้องการเข้าสู่ภาคการเกษตรแทน เป็นโอกาสและความท้าทายในการเตรียมพร้อมรองรับภาคการเกษตร เพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจฐานรากอย่างแท้จริง เพราะภาคการเกษตร (เกษตรกรรม การป่าไม้ และการประมง) ถือเป็นสาขาเดียวที่มีจำนวนแรงงานเพิ่มขึ้นต่อเนื่อง[9]

ขณะที่ภาพรวมคนจนเชิงรายได้ และกลุ่มแรงงานที่ถูกพักหรือหยุดงานชั่วคราว มีจำนวนมากกว่า 7 แสนคน ต้องกลับภูมิลำเนาช่วงล็อกดาวน์ กองทุนการเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund: IMF) ประเมินเศรษฐกิจโลกปี 2563 จะหดตัวร้อยละ 3 ถือเป็นครั้งแรกที่ทั่วโลกเข้าสู่ภาวะเศรษฐกิจถดถอย (Great Depression) หลังจากครั้งล่าสุดเกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1930 มูลค่าความเสียหายในปี พ.ศ. 2563-2564 สูงถึง 9 ล้านล้านดอลลาร์สหรัฐ ส่วนธนาคารแห่งประเทศไทย (ธปท.) คาดว่าอัตราการเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ (จีดีพี) จะหดตัวลงร้อยละ 7.5 โครงสร้างเศรษฐกิจไทยก่อนเกิดวิกฤตโควิด -19 มีข้อจำกัดต่อการฟื้นตัว ด้วยที่ผ่านมา มีการลงทุนภายในประเทศอยู่ในระดับต่ำมายาวนาน และธุรกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (SMEs) และแรงงานก็ไม่สามารถแข่งขันในตลาดโลก รวมถึงมีปัญหาหนี้ครัวเรือน ข้อมูล ณ เมษายน 2563 ภาคส่งออก คิดเป็นร้อยละ 60 ของจีดีพี หดตัวร้อยละ 16 ขณะที่ ภาคการท่องเที่ยว ซึ่งมีสัดส่วน ร้อยละ 17 ของจีดีพี หดตัวร้อยละ 100[9]

ข้อมูลข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่า ในยามวิกฤต ประเทศไม่สามารถพึ่งพาเศรษฐกิจหลักได้ ดังนั้น เศรษฐกิจชุมชน จึงถือเป็นหลังพิงในยามวิกฤต หากมีการพัฒนาให้เข้มแข็ง ก็จะไม่ได้รับผลกระทบจากวิกฤตภายนอก

ภาวะสงคราม ความขัดแย้งระหว่างรัสเซีย และยูเครน สงครามระหว่างสองประเทศ ไม่เพียงสร้างความเสียหายให้กับชีวิตและทรัพย์สิน แต่ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจและการค้าโลก เพราะผลกระทบจากราคาพลังงาน และสินค้าโลหะปรับตัวสูงขึ้น ทำให้ต้นทุนภาคธุรกิจ อุตสาหกรรมสูงขึ้นตามไปด้วย โดยเฉพาะภาคการก่อสร้าง ภาคการขนส่ง โรงกลั่นน้ำมัน ขนส่งทางเรือ และอสังหาริมทรัพย์ รวมไปถึงภาคการเกษตร ที่เมื่อราคาน้ำมันขึ้นราคา ราคาปุ๋ย ที่ใช้ในการเกษตรก็สูงขึ้นตามไปด้วย เป็นปัจจัยภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจไทย ที่ประเทศไทยจะต้องเตรียมตั้งรับสถานการณ์นี้ให้ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจภายในประเทศให้น้อยที่สุด

ความผันผวนทางด้านเศรษฐกิจ เศรษฐกิจขยายตัวต่ำสุดในรอบ 22 ปี เศรษฐกิจไทยในภาพรวมปี 2563 หดตัวลงร้อยละ 6.1 จากที่ขยายตัวร้อยละ 4.2 ในปี 2561 และขยายตัว 2.1 ในปี 2562 เนื่องมาจากการแพร่ระบาดของโควิด-19 ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจในวงกว้าง โดยการผลิตภาคเกษตร ลดลงร้อยละ 3.6 ภาคอุตสาหกรรมลดลงร้อยละ 5.9 และภาคบริการ (นอกเหนือจากบริการภาครัฐ) ลดลงร้อยละ 7.4 ซึ่งไม่สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯฉบับที่ 12 ได้ตั้งเป้าหมายการขยายตัวเฉลี่ยในภาคการเกษตรร้อยละ 3 ภาคอุตสาหกรรมร้อยละ 4.5 และภาคการบริการร้อยละ 6 สัดส่วนผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศของวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ ลดลงจากร้อยละ 35.3 ในปี 2562 เป็นร้อยละ 34.1 ในปี 2563 นอกจากนี้ สัดส่วนหนี้สาธารณะคงค้างของประเทศในปี 2563 ยังขยายตัวเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 51.83 จากร้อยละ 41.15 ในปี 2562 แนวโน้มทิศทางเศรษฐกิจยังขยายตัวต่ำเช่นนี้ทุกปี เนื่องจากทั่วโลกเกิดความผันผวนจากภาวะต่างๆ ซึ่งส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจต่อเนื่องทุกปี เช่น ภาวะสงคราม โรคระบาด และความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่มีเศรษฐกิจดิจิทัลเข้ามาแทนที่เศรษฐกิจแบบเดิม[10]

เมื่อสถานการณ์ไม่แน่นอนและมีความผันผวนสูง จนไม่สามารถคาดการณ์ได้ ส่งผลกระทบรุนแรงทั้งต่อเศรษฐกิจและสังคมไปทั่วโลก ภาครัฐจึงต้องสร้างภูมิต้านทานให้กับเศรษฐกิจภายในประเทศ โดยการส่งเสริมเศรษฐกิจฐานรากให้เข้มแข็ง มีภูมิคุ้มกันให้อยู่รอดได้ในภาวะวิกฤต เพราะเป็นเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานความจริง นั่นคือสามารถพึ่งพาตัวเองได้ จากการผลิตและบริโภคในตัวเอง

1.2 โครงสร้างการบริหารงานของภาครัฐขาดการบูรณาการทำงาน ระบบการทำงานของภาครัฐ การบริหารจัดการแบบแยกส่วน ทั้งการจัดการน้ำ การเกษตร การผลิต และการตลาด ขาดการทำงานเชิงรุก เพื่อป้องกันความเสี่ยงจากน้ำท่วม ภัยแล้ง ทำให้การบริหารจัดการน้ำ ขาดประสิทธิภาพ เป็นสาเหตุให้ต้นทุนการผลิตน้ำมีมูลค่าสูง แต่สัดส่วนต่อผลผลิตต่ำ ประกอบกับเกษตรกรไม่ได้ปรับตัวปลูกพืชให้เหมาะสมกับน้ำที่มี เมื่อเผชิญกับปัญหาภัยแล้ง และน้ำท่วม บ่อยครั้ง ทำให้ผลผลิตเสียหาย ราคาตกต่ำ

1.3 โครงสร้างภาคการผลิตไม่เพิ่มมูลค่า การเปลี่ยนผ่านของโครงสร้างการผลิตของไทยจากภาคเกษตรไปสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการเป็นไปอย่างช้า ๆ โดยภาคอุตสาหกรรมยังถูกขับเคลื่อนด้วยกลุ่มอุตสาหกรรมดั้งเดิม ที่พึ่งพาแรงงานและพึ่งพิงการนำเข้าวัตถุดิบจากต่างประเทศในสัดส่วนที่สูง ดังนั้น การขับเคลื่อนเพื่อปรับโครงสร้างเศรษฐกิจในระยะต่อไป จึงควรต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนา อุตสาหกรรมและบริการเพื่อยกระดับเข้าสู่การผลิตภาคอุตสาหกรรมและบริการแห่งอนาคต

1.4 ภาคการเกษตรมีการสร้างมูลค่าต่ำ เมื่อเทียบกับสัดส่วนการจ้างงานกับมูลค่าการสร้างรายได้ ภาคการเกษตร ถือเป็น1 ใน 7 อุตสาหกรรมเป้าหมายสาขาการพัฒนาเศรษฐกิจภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ แต่ในช่วงหลายปีที่ผ่านมาสัดส่วนของมูลค่าเพิ่มของภาคการเกษตรต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศมีแนวโน้มลดลงจากร้อยละ 11.5 ในปี 2552 เป็นร้อยละ 8.1 ในปี 2561 ขณะเดียวกันภาคการเกษตร กลับเป็นสาขาที่มีสัดส่วนการจ้างงานสูงถึงร้อยละ 30.2 ของการจ้างงานทั้งหมดของประเทศ[9] สะท้อนถึงความสำคัญของภาคการเกษตรที่ยังคงเป็นแหล่งรายได้ของประชากรจำนวนมาก แต่เปรียบเทียบสัดส่วนของมูลค่าเพิ่มกับสัดส่วนการจ้างงานในภาคการเกษตร กลับสะท้อนให้เห็นว่าผลิตภาพของแรงงานในภาคการเกษตรยังอยู่ในระดับต่ำ เมื่อเทียบกับภาคการผลิตอื่น ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกษตรกรจำนวนมากมีฐานะยากจน

ทั้งนี้ เนื่องจากภาคเกษตรในปัจจุบันยังมีจุดอ่อนหลายประการทั้งที่เป็นปัญหาเรื้อรังและเกิดใหม่ เป็นอุปสรรคต่อการเพิ่มผลิตภาพ การสร้างและเก็บเกี่ยวมูลค่าเพิ่มจากห่วงโซ่มูลค่า ได้แก่ 1) ประชากรในภาคเกษตรส่วนใหญ่เป็นประชากรสูงวัย ไม่พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงหรือการนำความรู้ และเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ 2) เกษตรกร

ทั่วไปมีข้อจำกัดในการบริหารเชิงธุรกิจและเชื่อมโยงกับตลาด รวมถึงขาดเงินทุนที่เพียงพอต่อการปรับเปลี่ยนกิจการและพัฒนาตัวเองเข้าสู่กระบวนการผลิตและธุรกิจยุคดิจิทัล ท่ามกลางตลาดยุคใหม่ที่ถูกครอบงำโดยผู้ประกอบการรายใหญ่เพียงไม่กี่ราย 3) ทรัพยากรน้ำเป็น ปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญของภาคเกษตร ซึ่งหลายพื้นที่ไม่มีน้ำที่เพียงพอต่อการใช้ตลอดทั้งปี และ 4) สถาบันเกษตรกรในรูปแบบต่าง ๆ ที่ช่วยสนับสนุนภารกิจด้านธุรกิจให้แก่เกษตรกรส่วนใหญ่ยังไม่สามารถทำหน้าที่ได้อย่างเข้มแข็งเท่าใดนัก[10]

1.5 เสถียรภาพทางการเมือง และความต่อเนื่องของการดำเนินนโยบายภาครัฐ เสถียรภาพความมั่นคงของรัฐบาล ถือเป็นปัจจัยที่มีผลต่อความต่อเนื่องในการกำหนดนโยบายการบริหาร และการพัฒนาประเทศ การมอบหมายภารกิจไปยังหน่วยราชการ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น รวมถึงกองทัพบก ในฐานะที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาประเทศ และการช่วยเหลือประชาชน ดังนั้น ยิ่งการเมืองมีความมั่นคงมากเท่าไร ก็จะส่งผลถึงความต่อเนื่องทั้งการดำเนินแผนงาน การกำหนดงบประมาณ การบูรณาการความร่วมมือ หรือการรับไม้ต่อของภาคส่วนต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ขัดกันเอง เพื่อผลประโยชน์ทางการเมือง

2. ปัญหาและอุปสรรคที่เป็นปัจจัยจากภายในของคน อันเกี่ยวข้องกับทัศนคติ ความเชื่อ กระบวนการการคิด การตัดสินใจ และการพัฒนาทักษะการใช้ชีวิต (Soft Skill) ประกอบด้วย

2.1 ขาดแนวคิดด้านการเติบโต และทักษะการพัฒนาตนเอง (Growth Mindset) เพราะขาดความเชื่อมั่น และขาดความนับถือตัวเองว่า มนุษย์มีศักยภาพ มีความสามารถในการเอาชนะความยากลำบาก สามารถพลิกชีวิต ด้วยการลุกขึ้นมายืนบนลำแข้งของตนเอง สามารถพัฒนาให้มีความรู้ หรือ เรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ อาทิ เทคโนโลยีใหม่ ๆ หรือพัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาในท้องถิ่นของตนเอง ให้เหมาะกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป หรือการฝึกพัฒนาทักษะอาชีพใหม่ ๆ เพื่อให้มีรายได้ที่มั่นคง มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ประกอบกับเกษตรกรส่วนใหญ่ มีฐานะยากจน ต้องทำงานหาเช้ากินค่ำ บางคนอยู่ในพื้นที่ห่างไกล ทำให้ขาดโอกาสในการเข้าถึงการศึกษา และยากต่อการหาองค์ความรู้ใหม่ ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชีวิต ดังนั้น เมื่อต้องเผชิญกับความไม่

แน่นอนที่เข้ามา อาทิ วิกฤตเศรษฐกิจ วิกฤตโควิด หรือ ภัยธรรมชาติ ก็ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำมากยิ่งขึ้น

2.2 ขาดจิตสำนึกที่ดี ขาดความเอื้ออาทร ไม่รู้จักประนีประนอม นึกถึงแต่ผลประโยชน์ส่วนตัว ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของโลก (Globalization) และการพัฒนาเศรษฐกิจประเทศ ที่มุ่งสู่ความทันสมัยตามแบบทุนนิยม และความเจริญเติบโตของ จีดีพี ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในสังคม และการรักษาวัฒนธรรมแบบดั้งเดิม ที่เน้นความสุข ความเกื้อกูล ความมีน้ำใจของคนในชุมชนได้ถูกบั่นทอนลง กลายเป็นสังคมที่ต่างคนต่างอยู่ เน้นปากท้อง และผลประโยชน์ของตัวเองเป็นที่ตั้ง ส่วนใหญ่ดำรงชีวิตอย่างฟุ่มเฟือย หรือเกินฐานะของตน

2.3 ขาดแนวคิดการพึ่งพาตนเอง หวังรอการช่วยเหลือจากภาครัฐ ชาวบ้านเข้าใจว่ารัฐมีหน้าที่ดูแลชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน จนทำให้ขาดการพึ่งพาตนเอง เช่น โครงการอุดหนุนราคาสินค้าเกษตร ทำให้ขาดการพัฒนาผลผลิต และมุ่งเน้นเพียงการผลิตพืชเศรษฐกิจ ตามระบบตลาด พ่อค้าคนกลางเป็นผู้กำหนดราคา อีกทั้งราคาต้นทุนการเพาะปลูกสูง ต้องใช้ปุ๋ยเคมี ส่งผลกระทบต่อคุณภาพของดิน ปัญหาสุขภาพ และรายได้ไม่เพียงพอกับความต้องการ ขาดอำนาจต่อรองกับนายทุน เพราะไม่รู้จักวิธีการรวมกลุ่มกำหนดราคาผลผลิต และแบ่งปันปัจจัยการผลิต ผลผลิตเมื่อขายจึงขาดทุน ทำให้เกิดปัญหาหนี้ครัวเรือนสะสม ข้อมูลจากการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ในปี 2558 ระบุว่าครัวเรือนทั่วประเทศมีทั้งหมดประมาณ 21 ล้านครัวเรือน มีรายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนเดือนละ 26,915 บาท มี ค่าใช้จ่ายเฉลี่ยเดือนละ 21,157 บาท มีครัวเรือนที่มีหนี้สินประมาณ 10.4 ล้านครัวเรือน มีหนี้สินเฉลี่ยครัวเรือนละ 156,770 บาท ในจำนวนนี้เป็นหนี้จากการทำการเกษตร ร้อยละ 14.3[11]

2.4 ขาดความรู้สึกรับผิดชอบ หวงแหน และดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะคิดว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นของที่หาได้ ไม่มีวันหมดไป จึงขาดการบริหารจัดการ เช่น เมื่อฝนตก หน้าดินทรุดเป็นตะกอน ทำให้แหล่งน้ำชุมชน ตื้นเขิน และเหลือพื้นที่กักเก็บน้ำเพียงเล็กน้อย เมื่อถึงฤดูน้ำแล้ง จึงมีน้ำสำรองไม่พอ อีกทั้งการมุ่งทำ เกษตรเชิงเดี่ยวทำให้พื้นที่ป่าต้นน้ำขาดความสมดุล เป็นต้น

2.5 ขาดผู้นำที่เข้มแข็ง ทำหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ตั้งแต่ผู้นำ ชุมชนไม่เข้าใจปัญหา ไม่เข้าใจบริบทของชุมชน รวมถึงไม่มีการเชื่อมต่อกับชุมชนภายนอก เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ร่วมมือกันพัฒนาชุมชน

การวิเคราะห์ปัจจัยที่นำไปสู่ความสำเร็จของการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนที่ยั่งยืนจากชุมชนต้นแบบ

จากการวิเคราะห์สภาวะแวดล้อมภายนอก และวิเคราะห์ต้นแบบความสำเร็จของการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำระดับชุมชนของ 4 ชุมชนต้นแบบ ทำให้ผู้วิจัยได้ทราบถึงปัจจัยที่นำไปสู่ความสำเร็จของการบริหารจัดการน้ำชุมชนที่ยั่งยืน สามารถบริหารจัดการน้ำ จนพลิกฟื้นทรัพยากรธรรมชาติ ก่อเป็นรายได้ เสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชน มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น มีองค์ประกอบความสำเร็จ สามารถจำแนก 2 ด้านหลัก คือ 1) คน หรือการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (Soft Skill) และ 2) ระบบการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในชุมชน

1. คน หรือ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

เพราะหัวใจของความสำเร็จเริ่มต้นที่ “คน” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้นำและ กลุ่มแกนนำ ที่มีความเข้มแข็ง มีความซื่อสัตย์ มีคุณธรรม มีความรู้ ความเชี่ยวชาญ และสามารถถ่ายทอดความรู้จากรุ่นสู่รุ่น รวมถึงยังสร้างความร่วมมือกับเครือข่ายต่างๆ เพื่อทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงให้ชุมชนสามารถลุกขึ้นมาเรียนรู้ และพึ่งพาตนเอง โดยสรุปคุณลักษณะได้ดังนี้

1.1 กลุ่มแกนนำมีแนวคิดเชิงเติบโต และพัฒนาตนเอง (Growth Mindset) โดยมีทัศนคติเชิงบวก (Positive Thinking) รู้ข้อดี ข้อด้อย จุดอ่อน จุดแข็ง จุดที่ควรพัฒนาของตัวเอง มีพลัง มีแนวคิดการปรับตัว เพื่อรับการเปลี่ยนแปลง (Agile Mindset) มีทักษะการสื่อสาร การโน้มน้าวใจ (Communication Skill) ทักษะด้านการแก้ไขปัญหา (Problem Solving) การคิดวิเคราะห์อย่างมีวิจารณญาณ (Critical Thinking) ทักษะในความเข้าใจมนุษย์ (Empathy) รวมถึงทักษะการสร้าง การทำงานเป็นทีม และการประสานงานรวมกัน (Teamwork & Collaboration)

1.2 กลุ่มแกนนำ มีคุณสมบัติตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีเหตุผล มีความพอประมาณ และมีภูมิคุ้มกัน[12] รู้จัก และเข้าใจตนเอง รู้จุดอ่อน จุดแข็ง สามารถพึ่งพาตนเองได้และแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง โดยไม่รอคอยการช่วยเหลือจากภาครัฐ มีความเป็นอิสระในการคิดการดำเนินการ มีความเอื้ออาทร ประนีประนอม มีความคิดสร้างสรรค์แก่ตนเอง และสังคม ทำหน้าที่ประสานประโยชน์ สร้างความร่วมไม้ร่วมมือกับภายนอก เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็ง ดึงผู้ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญ หรือความถนัดด้านอื่นๆ มาเสริม รวมถึงเข้าใจชุมชนว่า มีจุดแข็ง มีพื้นฐานที่ดีด้านใด ที่สำคัญคือมีคุณธรรมได้รับการยอมรับจากชุมชน

1.3 ชุมชนมีการพัฒนาองค์ความรู้ ควบคู่กับคุณธรรม

ด้านความรู้ ชุมชนเข้าใจว่า ทุกการกระทำย่อมส่งผลเชื่อมโยงกันหมด ทั้งคน สังคม สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจ มีการหาความรู้ เข้าใจสภาพแวดล้อม และรู้จักต้นทุนทางสังคมของชุมชนตนเอง รวมถึงรู้จักวิธีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดความสมดุล ด้วยความระมัดระวัง นำมาต่อยอดทรัพยากรสร้างมูลค่าเพิ่ม ช่วยแก้ไขปัญหาความยากจน และลดความเสี่ยงทางวิกฤตเศรษฐกิจ

ด้านคุณธรรม คือ คนในชุมชน มีความรู้รัก สามัคคี มีความไว้เนื้อเชื่อใจ เข้าอกเข้าใจ ช่วยเหลือเกื้อกูล แบ่งปัน มีความรู้สึกร่วมในปัญหา และพร้อมที่จะร่วมมือกันหาทางออกแก้ไขปัญหา ที่สำคัญคือ คนในชุมชนมีจิตสำนึกสาธารณะ เสียสละผลประโยชน์ส่วนตน เพื่อประโยชน์ส่วนรวม เช่น การร่วมกันลงแขก/เอาแรง (ภาษาเหนือ) สร้างฝายชะลอน้ำ หรือการแบ่งปันที่ดินของตนเอง เพื่อเป็นเส้นทางไหลของน้ำ หรือกักเก็บสำรองน้ำ เพื่อประโยชน์ของทุกคนในชุมชน เป็นต้น

2. ระบบบริหารจัดการของคนในชุมชน

มีระบบการบริหารจัดการน้ำที่มีประสิทธิภาพ และมีวิธีการแก้ไขปัญหาแตกต่างกันตามบริบทปัญหาของน้ำ ตามลักษณะภูมิประเทศ และสังคม โดยน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และแนวคิดเกษตรทฤษฎีใหม่ มาประยุกต์ใช้ในชุมชน มีประเด็นสำคัญดังนี้

2.1 มีกระบวนการหรือกลไกที่สร้างการมีส่วนร่วม และการรวมพลังของคนในชุมชน ด้วยการคิดวิธีการสื่อสาร และการทำกิจกรรม เพื่อดึงให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมสร้างความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ ตระหนักรู้ถึงปัญหาร่วมกัน นำไปสู่การทำงานร่วมกัน เกิดความเข้าใจในสภาพปัญหา และสภาพแวดล้อมในชุมชน และเข้าใจตนเอง เป็นการพัฒนาระบบความคิด ระบบการจัดการ และนำไปสู่การออกแบบการแก้ไขปัญหาที่ยั่งยืน โดยสามารถปรับตัวรับมือกับปัญหาใหม่ ๆ ที่เข้ามาได้

2.2 มีกระบวนการหรือกลไก เพื่อการถ่ายทอดองค์ความรู้และการปรับเปลี่ยนค่านิยม ความคิดของคนในชุมชน ให้มีภูมิคุ้มกัน ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีการพัฒนาความรู้ใหม่ ๆ ให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง เช่น การทำการตลาด และการใช้เทคโนโลยี นวัตกรรม เพื่อการบริหารจัดการน้ำ โดยเป็นการสร้างสมดุลแบบผสมผสานทั้งการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนาเศรษฐกิจแบบดั้งเดิม ที่เติบโตมาจากฐานทุนทรัพยากรและวัฒนธรรมเดิม การมีรายได้พึ่งพาตัวเองได้ ไม่โลภ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น

2.3 มีการน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และเกษตรทฤษฎีใหม่ มาใช้ดำเนินการบริหารจัดการน้ำในชุมชน โดยการต่อยอดจากของเดิมในชุมชน บริหารความเสี่ยงด้วยการไม่ปลูกพืชเชิงเดี่ยว เช่น ทำนา ปลูกข้าวโพด เพียงอย่างเดียว และส่งเสริมการปลูกพืชที่มีความหลากหลาย ตามบริบทของแต่ละพื้นที่ รวมถึงการปลูกพืชที่เหมาะสมกับปริมาณน้ำที่มี โดยองค์ประกอบของการทำงานตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงถูกแบ่งเป็น 2 ด้านคือ

กรอบระบบคิด[13] แนวทางการดำเนินชีวิต และปฏิบัติตนในทางวิถีดั้งเดิมตามบริบทของสังคมไทย ที่มีพื้นฐานอยู่ด้วยความสงบสุข มีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ แม้โลกจะเปลี่ยนแปลงไปแต่ยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกันกับยุคปัจจุบัน เพราะเป็นกระบวนการมองโลกในเชิงระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัยและวิกฤตที่นอกเหนือการควบคุมรอบด้าน ส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน เริ่มด้วยตนเองก่อนพึ่งพาคนอื่น คิดแก้ไขปัญหาอย่างองค์รวม หรือคิดให้เชื่อมโยงกันอย่างครบวงจร และเน้นการแก้ไขปัญหาด้วยหลักธรรมชาติ แก้ด้วยธรรมชาติ เช่นการ

แก้ไขปัญหาป่าเสื่อมโทรม ด้วยการปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูกป่า การนำน้ำดีขับไล่น้ำเสียตามจังหวะขึ้นตามธรรมชาติของน้ำ การบำบัดน้ำเสียโดยใช้ผักตบชวา การแก้ไขปัญหาให้เหมาะสมสอดคล้องกันกับบริบทของพื้นที่ เมื่อทำแล้วจะต้องไม่มีผู้เสียผลประโยชน์ เกิดความยั่งยืน สิ่งสำคัญต้องลงมือทำเพื่อสร้างตัวอย่างความสำเร็จให้เห็น จึงจะทำให้เกิดการขยายผล

กรอบการทำงาน[13] ทำงานอย่างเป็นระบบศึกษาข้อมูลให้ครบถ้วนและรอบด้าน สรุปให้เป็นผังงานและผังความคิด เพื่อใช้อธิบายหลักคิดเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาและวางแผน จากนั้นจึงเชื่อมโยงข้อมูลและผังงานกับพื้นที่จริงก่อนลงมือปฏิบัติ โดยมีการทำงานแบบเชื่อมโยงประสานกันเป็นเครือข่าย รวมทั้งมีการทดลอง ติดตาม ประเมินผล และขยายแนวคิด ขยายผลสำเร็จสู่ชุมชนอื่น ตลอดจนนำเทคโนโลยีมาช่วยเป็นเครื่องมือในการจัดการน้ำให้กับชุมชน

2.4 จัดทำฐานข้อมูลเรื่องน้ำ และการทำแผนผังภูมิศาสตร์ของพื้นที่ชัดเจน[14] มีการจัดเก็บฐานข้อมูลตั้งแต่ปริมาณน้ำฝน แหล่งน้ำ และความต้องการในการทำการเกษตร และการอุปโภคบริโภคของแต่ละครัวเรือน รวมถึงการทำแผนที่ชุมชน ระดับความสูงต่ำ ขนาด เส้นทางน้ำ เพื่อนำไปวิเคราะห์และแก้ปัญหาการจัดการปัญหาน้ำในพื้นที่ได้

2.5 กิจกรรมที่ทุกคนมีส่วนร่วม ต้องต่อยอดจากเดิม สร้างสรรค์กิจกรรมที่ต่อยอดจากต้นทุนทางสังคมที่ชุมชนมี เพื่อง่ายต่อความเข้าใจ รู้สึกถึงความเป็นเจ้าของร่วม และทำให้ทุกคนในชุมชนได้รับประโยชน์ร่วมกัน มีการใช้ ภูมิปัญญาของชุมชน ไปพัฒนาต่อยอดสร้างชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี

2.6 พัฒนากิจกรรมในครัวเรือนและชุมชน เพื่อให้เรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ร่วมกันออกแบบกิจกรรมให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ และแบ่งปันองค์ความรู้ ที่ก่อให้เกิดประโยชน์กับตัวเอง และคนในชุมชน ได้แก่ การจัดการในชุมชน ตั้งแต่การสร้างฝาย การใช้พลังงานหมุนเวียน การทำเกษตรผสมผสาน การใช้สมุนไพรรักษาโรค การไล่แมลง การจัดการขยะ แยกขยะในครัวเรือน (3R) จัดตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ สร้างบ้านมั่นคงเพื่อดูแลคนชรา หรือ ทุพพลภาพในชุมชนที่ไม่มีลูกหลานดูแล

กระบวนการนำไปสู่ความสำเร็จของการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำชุมชน

วิเคราะห์กระบวนการที่ทำให้เกิดความสำเร็จ ของชุมชนต้นแบบด้านการบริหารจัดการน้ำชุมชน มี 6 ขั้นตอน ดังนี้

1. สามัคคี พึ่งตนเอง

1.1 เริ่มต้นจากการรวมกลุ่มในชุมชน มีความสามัคคีเข้มแข็ง พึ่งตนเอง รากฐานทางสังคมไทยที่มีการพึ่งพากัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทำให้เมื่อเกิดปัญหาวิกฤตทรัพยากรทุกคนในชุมชนร่วมมือกัน จึงเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ นำความคิดของทุกคนมาคุยกัน หารือวางแผนร่วมมือกัน มีการแบ่งงานกัน พัฒนา แหล่งน้ำ โดยเริ่มต้นจากภายในพื้นที่ ไร่นาของตัวเอง และนำไปสู่การพัฒนาแหล่งน้ำในชุมชนร่วมกัน มีการตั้งกติกาการใช้น้ำร่วมกัน และการจัดสรรที่ดินร่วมกัน

1.2 ลงมือทำ แก้ปัญหาด้วยความรู้ มีการลงมือสำรวจสภาพแวดล้อมแหล่งน้ำในพื้นที่ เพื่อวางแปลงขุดสระน้ำ เก็บน้ำให้เพียงพอใช้ในการใช้ในครัวเรือนและในชุมชน ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ สู่การลงมือปฏิบัติ ปรับวิธีคิด พลิกชีวิตด้วยปัญญาตามแนวพระราชดำริ

2. เรียนรู้จัดการน้ำ ด้วยการนำเทคโนโลยีและนวัตกรรมมาใช้[6]

2.1 เปิดใจพร้อมเรียนรู้จัดการน้ำตามแนวพระราชดำริ มุ่งเน้นให้ชุมชนบริหารจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง มีการสำรวจ พื้นที่ สรุปปัญหา หาแนวทางการแก้ไขปัญหา ตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการน้ำชุมชน สร้างการมีส่วนร่วมในชุมชน จัดทำกฎระเบียบ พัฒนาข้อมูล การจดบันทึก ส่วนภาครัฐก็มีระบบติดตาม สนับสนุนข้อมูล ถ่ายทอดวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มาประยุกต์ใช้ รวมถึงสร้างความเข้าใจจัดการปัญหาให้ตรงกับสาเหตุ

2.2 เข้าใจพื้นที่ รู้ความต้องการ บริหารสมดุลน้ำ มีข้อมูลการใช้น้ำการเกษตร การอุปโภคบริโภค และมีการจัดทำบัญชีปริมาณน้ำในแต่ละปี รวมถึงเข้าใจสภาพแหล่งน้ำ

2.3 ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ วางแผนพัฒนาแหล่งน้ำ ใช้สถานีโทรมาตร , GPS จัดทำแผนที่ภูมิประเทศ แผนที่ภาพถ่ายดาวเทียม

3. หาน้ำได้ เก็บน้ำไว้ ใช้น้ำเป็น สำรวจแหล่งน้ำ และการใช้ให้สมดุล[6]

3.1 สร้างแหล่งกักเก็บน้ำกิน น้ำใช้ และน้ำเกษตร ให้เพียงพอความต้องการใช้จัดเก็บข้อมูลแหล่งน้ำ ปริมาณน้ำ ระบุปัญหา เพื่อจัดหาแหล่งน้ำ เก็บน้ำสำรองเมื่อเวลาน้ำหลาก ในแหล่งน้ำ เช่น สระน้ำ แก้มลิง หรือ สระน้ำประจำไร่นา

3.2 ใช้น้ำซ้ำให้คุ้มค่าด้วยระบบน้ำหมุนเวียน วางแผนการใช้น้ำทั้งอุปโภค-บริโภค และการเกษตร ที่สอดคล้องกับปริมาณน้ำที่มี จัดการข้อมูล วิเคราะห์สมดุล ดำเนินงานทฤษฎีใหม่ และจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ บริหารจัดการและปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ เพื่อให้มีน้ำใช้อย่างพอเพียง

3.3 ฟื้นฟูป่าต้นน้ำเป็นแหล่งน้ำต้นทุน สร้างฝายชะลอน้ำ ช่วยรักษาความชุ่มชื้นของผืนป่า ทำแนวกันไฟ ปลูกป่าเสริมป่าด้วยพืชหลากหลาย สร้างสมดุลระบบนิเวศ

4. เกษตรผสมผสาน บริหารความเสี่ยง ใช้ประโยชน์เพิ่มมูลค่าจากทรัพยากร และยกระดับการปลูกพืชผสมผสานเพิ่มรายได้[15]

4.1 ปลูกพืชเพื่อกิน ใช้ และขาย สร้างรายได้ทั้งปี ปลูกพืชผักในพื้นที่ร่องน้ำตามฤดูกาล ปลูกและเก็บขายได้ตลอดทั้งปี สร้างรายได้หมุนเวียนในชุมชน

4.2 วางแผนเพาะปลูกให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และภูมิอากาศ โดยใช้แนวทางเกษตรแบบผสมผสาน ได้เรียนรู้การจัดสรรที่ดินทำกิน ทำเกษตรหลายประเภททั้งการทำนาบัว และปลูกพืชผักสวนครัวชนิดต่าง ๆ เช่น กะเพรา กล้วย และเลี้ยงปลาในสระเพิ่มเติม จากที่เคยปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว เป็นการเพิ่มรายได้ และแสดงถึงการปรับตัวของวิถีชีวิต

5. เข้าใจตลาด ตรงใจลูกค้า พัฒนาสินค้าให้สอดคล้องกับความต้องการตลาด ขยายช่องทางการจัดจำหน่าย

5.1 ปลูกพืชที่เป็นความต้องการของตลาดป้องกันความเสี่ยงราคาสินค้าเกษตรตกต่ำ

5.2 แปรรูปผลผลิตให้มีมูลค่าเพิ่มสูงขึ้น พัฒนาเกษตรผสมผสานนำไปสู่การพัฒนาศูนย์เรียนรู้ ต่อยอดสู่การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

5.3 ขายผ่านช่องทางตลาดที่เข้าถึงลูกค้า มีการพัฒนาตลาดทั้งในชุมชน พื้นที่ระดับอำเภอ หรือจังหวัด

6. การสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ ชุมชนพัฒนายั่งยืน เกิดการรวมกลุ่มจัดหาปัจจัย เงินทุน พัฒนาสินค้า เพิ่มนวัตกรรม หาพันธมิตร และสวัสดิการให้สมาชิก

6.1 รวมกลุ่มชุมชนให้เข้มแข็ง วางแผนการใช้น้ำและกำหนดกติกาการใช้น้ำอย่างเป็นธรรม

6.2 จัดการผลผลิตเกษตร และการตลาด วางแผนการเพาะปลูกให้เหมาะสมกับฤดูกาลในน้ำน้อยน้ำมาก และคำนึงถึงความต้องการในตลาด

6.3 จัดการเงิน และสวัสดิการ มีการรวมกลุ่มจัดตั้งสหกรณ์ออมทรัพย์เพื่อคนในชุมชน และจัดสรรงบประมาณไปพัฒนาชุมชน

ภาพที่ 2 วิเคราะห์ ประเด็นปัญหา ปัจจัยความสำเร็จ และกระบวนการของ “ต้นแบบความสำเร็จการบริหารจัดการน้ำชุมชนที่ยั่งยืน”

บทที่ 3

บทอภิปรายผล

จากการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาและอุปสรรคและปัจจัยความสำเร็จของการบริหารจัดการน้ำชุมชนที่ยั่งยืน จาก 4 ชุมชนต้นแบบ ได้แก่ 1. ชุมชนดงขี้เหล็ก จังหวัดปราจีนบุรี 2. ชุมชนศาลาดิน จังหวัดนครปฐม 3. ชุมชนป่าภูถ้ำ ภูกระแต จังหวัดขอนแก่น 4. ชุมชนบ้านสาแพะเหนือ จังหวัดลำปาง ที่ประสบความสำเร็จในการบริหารจัดการน้ำ และพัฒนาต่อยอดเป็นรายได้ที่มั่นคง เศรษฐกิจชุมชนเข้มแข็ง ตามโครงการเอสซีจี 108 ชุมชนรอดภัยแล้ง ซึ่งเป็นความร่วมมือระหว่างเอสซีจี และสถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำ (องค์การมหาชน) ทั้งนี้ จากการศึกษาค้นพบว่า ปัจจัยความสำเร็จ คือ คน การบริหารจัดการ และกระบวนการทำงาน 6 ขั้นตอน ตามที่ได้กล่าวในบทที่ 2

ในบทนี้ จะอภิปรายถึงวิธีการปฏิบัติที่ดี (Good Practice) การเปรียบเทียบกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และการอภิปรายเปรียบเทียบกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

การเปรียบเทียบกับวิธีการปฏิบัติที่ดี

ต้นแบบความสำเร็จของการบริหารจัดการน้ำชุมชนที่ยั่งยืน มีองค์ประกอบมาจาก ผู้นำ การบริหารจัดการ และการพัฒนาเป็นกระบวนการ 6 ขั้นตอน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัย เรื่อง “กองทัพบกกับการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อความมั่นคง” โดยพันเอกเสกสิทธิ์ ธรรมนารถ วิทยาลัยการทัพบก, 2563[16] ที่ให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ เนื่องจากน้ำส่งผลกระทบต่อความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งสัมพันธ์กับความมั่นคงทางการเมือง และการทหาร เพราะ กองทัพบก แม้ไม่ใช่หน่วยงานหลักในคณะกรรมการน้ำแห่งชาติ แต่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง ในการทำให้ประชาชนกินดีอยู่ดี มีความสุข โดยมีความพร้อมหลายๆ ประการทั้ง กำลังพล อุปกรณ์เครื่องมือ ตลอดจนประสบการณ์ในการพัฒนาแหล่งน้ำ และบรรเทาสาธารณภัย

สำหรับโครงสร้างการบริหารจัดการน้ำของกองทัพบก มีวิธีการปฏิบัติที่ดี ได้แก่

1. กองทัพบก มีการกำหนดแผนงานพัฒนาประเทศด้านทรัพยากรน้ำที่ชัดเจน และมีการพัฒนาแหล่งน้ำอย่างต่อเนื่อง โดยกองทัพบก และมูลนิธิอุทกพัฒน์ ได้ดำเนินโครงการจัดทำแหล่งน้ำแก้ไขปัญหาอุทกภัยและภัยแล้ง ตลอดจนจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนตามแนวทางพระราชดำริ นับตั้งแต่ปี 2556 ถึงปัจจุบัน โดยข้อมูล ณ ปี 2563 มีทั้งสิ้น 360 โครงการ ใน 34 จังหวัด ใช้งบประมาณรวม 3,655 ล้านบาท สามารถบรรเทาปัญหาน้ำแล้ง น้ำหลาก กระจายน้ำให้กับพื้นที่เกษตรกรรม เพิ่มปริมาณน้ำเพื่อสำรองไว้ใช้ในฤดูแล้ง เช่น พื้นที่การพัฒนา ตำบลสรอย อำเภอแม่ขมิง จังหวัดแพร่ ที่สามารถเพิ่มน้ำสำรองได้ถึง 444,000 ลูกบาศก์เมตร (ลบ. ม.) มีพื้นที่ที่ได้รับประโยชน์ 5,034 ไร่[17]

2. มีการกำหนดโครงสร้างแบ่งบทบาทการทำงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องชัดเจน เป็นระบบ โครงการปรับปรุงฟื้นฟูแหล่งน้ำ ประจำปี 2564 ระหว่างกองทัพบก และมูลนิธิอุทกพัฒน์ ได้สร้างเครือข่ายความร่วมมือทั้งหน่วยงานภาครัฐ และองค์การบริหารท้องถิ่น ตลอดจนประชาชนในท้องถิ่น ตลอดจนมีการแต่งตั้ง ผู้ประสานงานโครงการในแต่ละพื้นที่ เพื่อร่วมกันทำงานติดตามและประเมินผลอย่างเป็นรูปธรรม[17]

3. ใช้แนวคิดเชิงยุทธศาสตร์ มีการกำหนดโจทย์ที่ชัดเจน มีการวิเคราะห์วางแนวทางแก้ไขปัญหา โดยเริ่มต้นจากการจัดการน้ำ เพื่อการอุปโภคบริโภค นำไปสู่การทำเกษตรทฤษฎีใหม่ และการสร้างสมดุลของการใช้ทรัพยากร สอดคล้องกับแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในการแก้ไขปัญหา

4. เน้นการมีส่วนร่วม การยอมรับ และความพร้อมของชุมชน โดยมีการสำรวจข้อมูล ตรวจสอบพื้นที่ ป้องกันการทำงานซ้ำซ้อนระหว่างหน่วยงาน กล่าวคือ การดำเนินงานในทุกพื้นที่ จะต้องมีการพูดคุยทำความเข้าใจกับประชาชนในพื้นที่เสมอ เพื่อให้เตรียมความพร้อม และสร้างการยอมรับในโครงการ นอกจากนี้ ยังต้องมีการตรวจสอบอีกด้วยว่า พื้นที่ดังกล่าว มีหน่วยงานอื่นทำอยู่ก่อนแล้วหรือไม่ ทั้งนี้ เพื่อป้องกันการทำงานซ้ำซ้อน และป้องกันการเกิดปัญหาหน้างาน[17]

5. กองทัพบก มีบุคลากรที่มีประสบการณ์ในการทำงานในพื้นที่ จึงสามารถไกล่เกลี่ย ประสานประโยชน์ ลดผลกระทบและความขัดแย้งของคนในพื้นที่ได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างปัญหา เช่น การแย่งชิงพื้นที่ในการใช้ทรัพยากร ข้อพิพาทด้านกฎหมาย ระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐ หรือชุมชนด้วยกันเอง กล่าวคือ ป่าไม้ที่ต้องการพื้นที่อนุรักษ์ ส่วนชุมชนต้องการพื้นที่ทำเกษตร เป็นต้น

อนึ่ง เมื่อนำผลศึกษาวิจัยต้นแบบความสำเร็จการบริหารจัดการน้ำชุมชนที่ยั่งยืน มาเปรียบเทียบกับหลักปฏิบัติที่ดีข้างต้น ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ เพื่อให้การดำเนินโครงการของกองทัพบกมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ด้วยการเพิ่มเติมมิติการพัฒนาทักษะคน การบริหารจัดการร่วมกับชุมชน เพื่อนำไปสู่การสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันกับชุมชน ดังนี้ คือ

1. การดำเนินโครงการแก้ไขปัญหาน้ำ ไปพร้อมกับการพัฒนาความสัมพันธ์กับชุมชน และสร้างเครือข่ายสนับสนุน โดยเฉพาะในกลุ่มคนรุ่นใหม่ เนื่องจากกองทัพบกมีความพร้อมด้านกำลังพล เครื่องมือ อุปกรณ์ เทคโนโลยี ที่สามารถดำเนินการได้เองตั้งแต่ต้นจนจบ หากเสริมด้วยการจัดกิจกรรมเชิงจิตวิทยามวลชน โดยทหารทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงสนับสนุน และอำนวยความสะดวกให้กับคนในชุมชน และคนรุ่นใหม่ แทนการทำงานแบบสั่งการ รวมถึงการที่ชุมชนได้ร่วมทำงานกับกองทัพตลอดกระบวนการ ก็จะได้รับรู้ถึงความตั้งใจและการทำงานที่ทุ่มเทของกองทัพ ช่วยสร้างความผูกพัน ความเชื่อมั่น สนับสนุนงานด้านความมั่นคงของกองทัพในระยะยาว รวมถึงเป็นการสนับสนุนให้คนรุ่นใหม่ได้สานต่อโครงการพัฒนาแหล่งน้ำของผู้ใหญ่ในชุมชน ได้เรียนรู้ที่จะลุกขึ้นมาพึ่งพาตนเอง มีความตระหนักในการหวงแหนดูแลรักษาทรัพยากร และมีจิตสำนึกรักชาติ

ดังเช่น โครงการรักษ์น้ำ เพื่ออนาคต ของเอสซีจี และ สสน. ที่จะเข้าไปคลุกคลีในพื้นที่ เป็นพี่เลี้ยงร่วมกันคิด ร่วมกันทำ พูดคุย ยาวนานเป็นปี จนได้รับความไว้วางใจจากชุมชนในที่สุด อีกทั้งการสนับสนุนให้คนในชุมชนได้เรียนรู้จากความผิดพลาด ทำให้คนเกิดความไว้เนื้อเชื่อใจ เปิดใจ พูดคุยเป็นการแก้ไขปัญหาเชิงลึกของชุมชนได้อีกทางหนึ่ง

นอกจากนี้ โครงการรักษ์น้ำ เพื่ออนาคต ใช้งบประมาณไม่มากนัก ไม่เน้นการใช้เครื่องมือขนาดใหญ่ หรือใช้เทคโนโลยีเป็นตัวนำ แต่มุ่งที่คนเป็นอันดับแรก ซึ่งนำไปสู่ความร่วมมือ การเสียสละ เพื่อประโยชน์ส่วนรวม และสร้างความยั่งยืนให้กับชุมชนในระยะยาว

2.ปรับปรุงการสรุปผลการดำเนินงานเชิงปริมาณ เป็นการประเมินผลเชิงคุณภาพหรือมูลค่าเพิ่ม อาทิ การสร้างมูลค่าเพิ่มจากการบริหารจัดการทรัพยากร หรือเชิงคุณภาพ เช่น ความเชื่อมั่นต่อกองทัพ เนื่องจากบทสรุปความสำเร็จของโครงการที่ผ่านมา จะเป็นข้อสรุปเชิงปริมาณจากการดำเนินงาน เช่น จำนวนชุมชน พื้นที่ได้รับประโยชน์ จำนวนเครือข่าย การติดตั้งอุปกรณ์ ปริมาณแหล่งน้ำ เป็นต้น ซึ่งยังขาดมิติมูลค่าเพิ่ม หรือคุณค่าด้านอื่นๆ เช่น การสร้างรายได้ครัวเรือน การแก้ปัญหาหนี้สิน การละทิ้งถิ่นฐาน ปัญหาที่เกี่ยวกับความมั่นคง การบุกรุกทำลายทรัพยากรธรรมชาติ การกระทำผิดกฎหมายต่างๆ รวมถึงการประเมินผลในด้านความสำเร็จในรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานของกองทัพ บกกับชุมชน อาทิ ความเข้าใจในชุมชน การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน การสร้างคุณค่าจากการบริหารจัดการทรัพยากร ซึ่งการประเมินดังกล่าวจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) และโมเดลเศรษฐกิจใหม่ (BCG Model)

โดยสรุป เนื่องจากกองทัพบก เป็นเพียงหน่วยงานสนับสนุนการบริหารจัดการน้ำ ด้านกำลังพล และอุปกรณ์เครื่องมือ และการบรรเทาสาธารณภัย ซึ่งเป็นการสนับสนุนปัจจัยภายนอก (Hard Side) แต่กองทัพยังสามารถใช้ภารกิจดังกล่าว ทำงานสร้างเครือข่ายความร่วมมือ และการปฏิสัมพันธ์กับชุมชนไปพร้อมกันได้ ซึ่งจะเป็นการส่งเสริมให้การทำงานด้านความมั่นคงของกองทัพมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น โดยทหารมีบทบาทเป็นพี่เลี้ยง ส่งเสริม อำนวยความสะดวก ปลูกฝังพัฒนาทักษะการให้ความรู้ ฝึกคิดวิเคราะห์ แก้ไขปัญหา และแนะนำกิจกรรมช่วยสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ทำให้ประชาชนรู้จักการพึ่งพาตนเอง อันจะนำไปสู่การพัฒนาในมิติด้านเศรษฐกิจต่อไป เช่น การรวมกลุ่มผลิต การพัฒนาตลาด การพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวชุมชน เป็นต้น

การเปรียบเทียบกับผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการดำเนินงานวิจัย ผู้วิจัยค้นพบว่า ต้นแบบความสำเร็จในการบริหารจัดการน้ำชุมชนที่ยั่งยืน จะต้องเริ่มต้นจากการสร้างทักษะ และทัศนคติ การมีแนวคิดเชิงเติบโต พร้อมเรียนรู้ มองโลกในแง่บวก พึ่งพาตนเอง มีจิตสำนึกที่ดี มีความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม รวมถึงรู้จักการบริหารจัดการตนเอง มีความรู้รักสามัคคี สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง “การฟื้นฟูป่าต้นน้ำเพื่อลดผลกระทบต่อความมั่นคงอย่างยั่งยืนในพื้นที่จังหวัดน่าน” โดยพันเอกหญิง มธุราพัณณ์ สุรกิจพิพัฒน์ วิทยาลัยการทัพบก, 2564[18] พบยุทธศาสตร์ในการแก้ไขปัญหาการฟื้นฟูป่าต้นน้ำโดยประยุกต์ใช้ 3 ระดับ คือ

1.การมุ่งประชาชนเป็นศูนย์กลาง การสร้างความรู้ความเข้าใจตระหนักถึงความสำคัญของป่าต้นน้ำ หรือการปลูกต้นไม้ในใจคน จากนั้นจะต้องบริหารจัดการการใช้พื้นที่อยู่อาศัยและทำกินอย่างมีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับเกษตรทฤษฎีใหม่ ที่ต้องลดปริมาณการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ส่งเสริมการปลูกพืชทดแทน ตลอดจนจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน

2.การใช้พลังประชารัฐ สร้างการมีส่วนร่วมระหว่าง ภาครัฐ เอกชน และภาคประชาชน ช่วยกันแก้ไขปัญหา โดยมีการบูรณาการการทำงาน กำหนดขอบเขตพื้นที่และแบ่งระยะการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบ

3.ใช้หลักวัฏจักรธรรมชาติในการฟื้นฟูป่า โดยมีผู้นำชุมชนเป็นแกนนำสร้างความร่วมมือสอดส่องป้องกันการบุกรุกทำลายป่า สอดคล้องกับทฤษฎีการพัฒนาฟื้นฟูป่าไม้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ นำไปสู่การแก้ไขปัญหาความมั่นคงของมนุษย์ที่ตอบสนองยุทธศาสตร์ชาติ รวมถึงเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs)

โดยสรุปงานวิจัยเสนอการแก้ไขปัญหาฟื้นฟูป่าต้นน้ำ ด้วยการระเบิดจากข้างใน และให้หน่วยงานด้านความมั่นคงทางการทหาร ทบทวนบทบาทหน้าที่ในการเตรียมความพร้อมภารกิจ ใช้ความสามารถในการพัฒนาประเทศ รองรับในมิติด้านความมั่นคงของมนุษย์ เพื่อให้สอดคล้องแผนยุทธศาสตร์ชาติ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาวิจัยของผู้จัดทำที่เสนอแนะให้มีการพัฒนาในมิติด้านคน

ปัจจัยการบริหารจัดการน้ำ นำไปสู่การพัฒนายั่งยืน

ผู้วิจัยได้บทสรุปหลักการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนจากการบริหารจัดการน้ำ ที่สอดคล้องกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีหลักการดำเนินงาน 4 ด้าน ดังนี้

1. การพัฒนาที่สมดุล เสนอแนวทางการตัดสินใจนำทรัพยากรมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ที่ครอบคลุมทั้งเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยพิจารณาต้นทุนจากฐานทรัพยากร ทั้งกายภาพ วัตถุ เงินทุน ระบบนิเวศวิทยาต่าง ๆ ไปจนถึงคุณค่าจากสังคมวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเป็นอยู่ ค่านิยม ควบคู่กับการวางเป้าหมายพัฒนาให้ชุมชนเจริญก้าวหน้าท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของโลก ทุกองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องทั้งปัจจัยภายใน และภายนอก จะถูกนำมาวางแผนกลยุทธ์การพัฒนาโครงการให้กับชุมชน โดยคำนึงถึงการกระจายผลประโยชน์อย่างสมดุลให้กับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

2. การพัฒนากิจกรรมที่มุ่งเน้นประโยชน์ส่วนรวม การพัฒนาต้องมองโลกแบบองค์รวม เข้าใจถึงความเชื่อมโยง ความสัมพันธ์กันของมนุษย์กับทุกสรรพสิ่ง และจากรุ่นสู่รุ่น เป็นจิตสำนึกที่ต้องตระหนักรู้ หาทางแก้ไขปัญหา ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ สร้างประโยชน์สู่ชุมชน ตั้งแต่การบริหารจัดการน้ำ จะนำไปสู่การบริหารจัดการทรัพยากร การพัฒนาชุมชนเข้มแข็งและยั่งยืน

3. การพัฒนาที่ก้าวหน้าไปที่ละขั้นอย่างมั่นคง เป็นการพัฒนาตามลำดับขั้นตอน เริ่มต้นจากฐานราก ตั้งแต่ระดับครัวเรือนที่มีน้ำใช้ เป็นระดับหมู่บ้านที่มีน้ำเพียงพอทุกครัวเรือน การจัดหาแหล่งน้ำร่วมกัน เมื่อบริหารจัดการน้ำในชุมชนสำเร็จ มีน้ำใช้ทำการเกษตรอย่างเพียงพอ มีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ชุมชนมีความเข้มแข็ง เกิดแนวคิดการรวมกลุ่ม เพื่อวางแผนปลูกพืชนอกฤดูกาล หรือหารายได้เสริม อาทิ รวมกลุ่มผลิต และหาตลาดร่วมกัน และมีการพัฒนาหลากหลายอย่างต่อเนื่อง อาทิ การท่องเที่ยวชุมชน มีการจัดการระบบการออมทรัพย์ และสวัสดิการชุมชนต่าง ๆ ไปจนถึงการพัฒนาที่ขยายสู่สังคมและประเทศชาติ

4. การพัฒนาคนให้มีคุณภาพ การเชื่อมั่นในศักยภาพของคน กระบวนการทำงานในชุมชน จะทำให้เกิดการไว้เนื้อเชื่อใจ และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความผูกพัน ทำให้คนเกิดความรู้คู่กับคุณธรรมที่ส่งผลไปถึงการดำเนินชีวิต จึงจะสามารถ

ทำให้เกิดวิธีการพัฒนาสู่ความยั่งยืนได้ เพราะคนที่มีคุณภาพจะสามารถใช้สติปัญญาในทางที่ถูกต้องเป็นเหตุเป็นผล และใส่ใจเรียนรู้ คิดค้น ปรับปรุง วิธีการ แนวทางในการบริหารจัดการทรัพยากรให้เหมาะสม มีความสมดุล ป้องกัน แก้ไขข้อบกพร่อง เพื่อให้เกิดผลดีขึ้นเรื่อย ๆ ทั้งต่อตนเอง และสังคมโดยรวม ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของเศรษฐกิจฐานราก สร้างความมั่นคงให้กับประเทศ

โดยสรุป ต้นแบบความสำเร็จการบริหารจัดการน้ำของชุมชนได้น้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีการคิดเป็นองค์รวม มีการพัฒนาอย่างสมดุลทั้งสังคม สิ่งแวดล้อมและเศรษฐกิจ การพัฒนาทำตามกระบวนการจากเล็กไปหาใหญ่ เช่น จากการทำฝายเพื่อให้มีแหล่งน้ำ นำไปสู่การสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ จัดตั้งวิสาหกิจชุมชน และสุดท้ายเกิดการพัฒนาองค์ความรู้ และถ่ายทอดขยายผลสู่ผู้อื่น

บทที่ 4

บทสรุป

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องต้นแบบความสำเร็จการบริหารจัดการน้ำชุมชนที่ยั่งยืน มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาปัญหา และอุปสรรค ปัจจัย ที่นำไปสู่ความสำเร็จของการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำระดับชุมชน และเพื่อศึกษาและพัฒนากระบวนการหรือต้นแบบความสำเร็จของการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำระดับชุมชน ที่จะทำให้ชุมชนสามารถลุกขึ้นมาพึ่งพาตนเอง และสร้างความยั่งยืนในระยะยาว

ผลการวิจัยพบว่า ปัญหาเหลื่อมล้ำทางสังคม ที่มีการกระจายรายได้ไม่เท่าเทียมกัน มาจากความไม่แน่นอน และผันผวนของทั้งการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม รวมถึงปัญหาสิ่งแวดล้อม ได้แก่ สภาพอากาศเปลี่ยนแปลงทำให้ทรัพยากรขาดสมดุล โรคระบาดจากเชื้อไวรัสโคโรนา ภาวะสงคราม โครงสร้างการบริหารของภาครัฐขาดการบูรณาการการทำงานที่เป็นทิศทางเดียว ตั้งแต่การพัฒนาภาคการผลิต การเกษตร จนถึงปลายทางภาคการตลาด ขณะที่ เศรษฐกิจของไทยมีอัตราการเติบโตต่ำ โครงสร้างการผลิตของไทยไม่เกิดการเพิ่มมูลค่า โดยเฉพาะภาคการเกษตร ที่เกี่ยวโยงกับแรงงานจำนวนมาก แต่มีการสร้างมูลค่าที่ต่ำ เมื่อเทียบกับจำนวนการจ้างงาน ซึ่งมีสาเหตุมาจากประชากรสูงวัยเพิ่มขึ้น เกษตรกรขาดความรู้ในการบริหารจัดการธุรกิจ อีกทั้งปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการผลิต คือ ปริมาณน้ำที่ไม่เพียงพอตลอดปี รวมถึงเสถียรภาพความมั่นคงทางการเมือง ถือเป็นปัจจัยที่จะกระทบต่อความต่อเนื่องด้านการดำเนินนโยบาย และการสร้างความร่วมมือระหว่างฝ่ายการเมือง หน่วยราชการ องค์กรส่วนท้องถิ่น รวมถึงการทหาร

ผลกระทบจากทรัพยากรขาดสมดุล ส่งผลทำให้โครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจฐานรากอ่อนแอ ขาดการกระจายรายได้ คนชนบทมีฐานะยากจน เพราะขาดแนวคิดด้านการเติบโต และขาดทักษะการพัฒนาตนเอง ขาดจิตสำนึกที่ดี และขาดความเอื้ออาทร การประนีประนอม คิดถึงแต่ประโยชน์ส่วนตัว มีความหวังเพียงการรอความ

ช่วยเหลือจากภาครัฐ คนในชุมชนขาดแนวคิดเชิงมององค์รวม ไม่เข้าใจว่าทุกสรรพสิ่ง คน สิ่งมีชีวิตล้วนเชื่อมโยงกับธรรมชาติ จึงขาดความรู้สึกรับผิดชอบ หวงแหน และรักษา ทรัพยากรธรรมชาติ รวมไปถึงชุมชนขาดผู้นำที่เข้มแข็ง ทำหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบต่อ ส่วนรวมที่มาช่วยชี้แนะ ประสานงาน และพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

ผู้วิจัยจึงได้นำเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาอย่างบูรณาการ โดยการ “พัฒนา ทักษะคน” หรือทรัพยากรมนุษย์ ด้วยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ ให้คนมีแนวคิดพึ่งพา ตนเอง ส่งเสริมแกนนำชุมชนให้มีคุณสมบัติ ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง คือ มี เหตุผล มีความพอประมาณ และมีภูมิคุ้มกันที่ดี ชุมชนมีการพัฒนาองค์ความรู้ ควบคู่กับ คุณธรรม นำไปสู่การสร้างการมีส่วนร่วม รวมพลังคนในชุมชน มีกระบวนการ หรือกลไก ถ่ายทอด องค์ความรู้ และการปรับเปลี่ยนค่านิยม ความคิดของคนในชุมชน น้อมนำหลัก ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และเกษตรทฤษฎีใหม่มาปรับใช้ดำเนินการบริหารจัดการน้ำ ในชุมชน จัดฐานข้อมูลเรื่องน้ำ และทำแผนผังภูมิศาสตร์ที่ชัดเจน พัฒนากิจกรรมที่สร้าง การมีส่วนร่วมและต่อยอดจากเดิม รวมถึงออกแบบกิจกรรมในครัวเรือนเพื่อให้ได้เรียนรู้สิ่ง ใหม่ๆ

ทั้งนี้ ชุมชนต้นแบบที่บริหารจัดการน้ำสำเร็จมีกระบวนการดำเนินงาน 6 ขั้นตอน ประกอบด้วย 1. สามัคคี พึ่งตนเอง 2. เรียนรู้จัดการน้ำ ด้วยการนำเทคโนโลยีและ นวัตกรรมมาใช้ 3. หาน้ำได้ เก็บน้ำไว้ ใช้น้ำเป็น คือการสำรวจแหล่งน้ำ และการใช้ให้ สมดุล 4. เกษตรผสมผสาน บริหารความเสี่ยง ใช้ประโยชน์เพิ่มมูลค่าจากทรัพยากร และ ยกระดับการปลูกพืชผสมผสานเพิ่มรายได้ 5. เข้าใจตลาด ตรงใจลูกค้า พัฒนาสินค้าให้ สอดคล้องกับความต้องการตลาด ขยายช่องทางการจัดจำหน่าย และ 6. การสร้าง มูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ ชุมชนพัฒนายั่งยืน เกิดการรวมกลุ่มจัดหาปัจจัยทุน พัฒนาสินค้า เพิ่มนวัตกรรม หาพันธมิตร และสวัสดิการให้สมาชิก

จากการดำเนินงานวิจัย “ต้นแบบความสำเร็จการบริหารจัดการน้ำชุมชนที่ ยั่งยืน” ผู้วิจัยเสนอแนวทางการแก้ไขปัญหา ที่มุ่งสร้างกระบวนการเรียนรู้ สร้างการ เปลี่ยนแปลงในชุมชน ส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากให้เข้มแข็งและยั่งยืน สอดคล้องกับยุทธศาสตร์การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและสังคมเป็นรากฐานที่มั่นคง

ของประเทศ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566 – 2570) “พลิกโฉมประเทศไทยสู่สังคมก้าวหน้า เศรษฐกิจสร้างมูลค่าอย่างยั่งยืน” ถือเป็นแผนพัฒนาฯ ฉบับแรกที่กำหนดแผนปฏิบัติการ ตามกรอบยุทธศาสตร์ชาติ ในช่วง 5 ปี เข้าสู่ระยะที่สองของยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี[10] โดยน้อมนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นหลักนำทางในการขับเคลื่อนและวางแผนการพัฒนาประเทศให้บรรลุมิติต่างๆ อย่างเป็นรูปธรรม เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันให้กับชุมชนท่ามกลางความท้าทายของโลก โดยแผนพัฒนาสอดคล้องกับหลักการพัฒนาที่ยั่งยืนของโลก (Sustainable Development Goals: SDGs) ที่มีเป้าหมายพัฒนาเศรษฐกิจให้มีความเจริญเติบโตท่ามกลางสังคมที่สมานฉันท์ ทันสมัย ก้าวหน้า ควบคู่ไปกับสิ่งแวดล้อมที่ได้รับการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์อย่างสมดุลในระยะยาว นำประเทศไปสู่ “ความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน”

ข้อเสนอแนะ

1.การนำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้

1.1 ภาครัฐควรส่งเสริมการบริหารจัดการน้ำเป็นกลไกการขับเคลื่อนการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและสร้างเครือข่ายประชาชนที่สอดประสานเชื่อมโยงกับประชาคมโลก

การปรับตัวสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ต้องส่งเสริมเศรษฐกิจฐานรากที่เข้มแข็งอย่างแท้จริง ด้วยการส่งเสริมให้มีการบริหารจัดการน้ำในระดับชุมชน เนื่องจากเป็นการพัฒนาที่ครบทุกมิติ ตั้งแต่ คน กรอบความคิด การพัฒนาทักษะ การวางแผนการดำเนินงาน การทำให้เกิดการรวมกลุ่มร่วมกันทำหน้าที่ เพื่อสร้างพลัง และความผูกพันขณะเดียวกัน ยังช่วยรักษาวิถีของผู้คน ชุมชน คงไว้ซึ่งประเพณี วัฒนธรรมอันดีงาม สร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของ และมีจิตวิญญาณที่จะรักษาผลประโยชน์ร่วมกัน ช่วยสร้างอัตลักษณ์ที่มีคุณค่าและมูลค่าให้กับเศรษฐกิจของชุมชน

นอกจากนี้ พลังชุมชนชนบท ช่วยสร้างความมั่นคงค้ำจุนเศรษฐกิจให้ยั่งยืนอยู่รอดได้ในภาวะวิกฤต เพราะเศรษฐกิจฐานราก คือ เศรษฐกิจอยู่บนพื้นฐานการพึ่งพาตนเองอย่างแท้จริง เนื่องจากมีรูปแบบการผลิตอาหารเลี้ยงตัวเองให้พอมีอยู่มีกิน

พึ่งพาตนเอง เมื่อธุรกิจทั่วโลกหยุดชะงัก มีความผันผวน ภาคอุตสาหกรรมหยุดชะงัก แต่เศรษฐกิจฐานรากไม่ได้รับผลกระทบ ยังคงขับเคลื่อนต่อเนื่องได้ ดังเช่น วิกฤตโควิด-19 มีแรงงานตกงานราว 7 แสนคนต้องอพยพกลับภูมิลำเนา ทุกสาขาธุรกิจมีการจ้างงานลดลง แต่ภาคการเกษตร (เกษตรกรรม ป่าไม้ และการประมง) เป็นสาขาเดียวที่มีการจ้างการเพิ่ม จึงถือเป็นหลังพิงให้กับแรงงานตกงานที่สำคัญยิ่ง[9]

1.2 การพัฒนาชนบทให้เข้มแข็งส่งผลสู่มิติด้านความมั่นคงของชาติ ถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของพลังอำนาจแห่งชาติ การบริหารจัดการน้ำ ถือเป็นความมั่นคงที่สร้างความเข้มแข็งและความสามารถทางการแข่งขันจากภายใน คือ ประชาชนพึ่งพาตนเอง ลุกขึ้นร่วมกันแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการวางแผน การบริหารจัดการแหล่งน้ำ การวางกติกาการใช้น้ำ การสร้างรายได้ จัดตั้งสหกรณ์ หรือวิสาหกิจชุมชน เมื่อเกิดเครือข่ายชุมชนเข้มแข็งขยายวงกว้างขึ้น ประชาชนกินดีอยู่ดี ลดความเหลื่อมล้ำ ลดความขัดแย้งทางการเมือง และนำไปสู่ความมั่นคงของประเทศในที่สุด

1.3 การผูกโครงสร้างสังคมโดยใช้เวทีชาวบ้านผสมกับการสร้างเครือข่ายแกนนำหมู่บ้าน ช่วยสร้างภูมิคุ้มกัน ทำให้ชุมชนเข้มแข็งช่วยขับเคลื่อนนโยบายของรัฐ[19]

ความสำเร็จของการบริหารจัดการน้ำจากชุมชนต้นแบบ มีวิธีการทำงานผ่านเวทีประชาคม ที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้แสดงความคิดและศักยภาพในการทำงาน กระตุ้นให้เกิดความกล้าคิด กล้าลงมือทำ มีความสามัคคี เป็นปึกแผ่น เกิดอุดมการณ์ร่วมกัน และส่งเสริมให้เกิดจริยธรรมภายในชุมชน เช่น การร่วมต่อสู้กับบุคคลภายนอกที่ฝ่าฝืนกฎกติกาของชุมชน การร่วมกันพิทักษ์ผืนป่า การป้องกันไฟป่า การดูแลป้องกันการละเมิดทางกฎหมาย รวมถึงมีบทบาทช่วยขับเคลื่อนนโยบายของรัฐ

1.4 กองทัพบก นำต้นแบบความสำเร็จการบริหารจัดการน้ำชุมชนที่ยั่งยืนไปเพิ่มประสิทธิภาพงานด้านความมั่นคง ทั้งการนำไปประยุกต์ใช้ในโครงการที่ดำเนินการอยู่แล้ว เช่น โครงการสนับสนุนการพัฒนาประเทศ และการแก้ไขปัญหาประชาชน อาทิ บรรเทาผลกระทบจากภัยพิบัติธรรมชาติ เพื่อความมั่นคงด้านทรัพยากร และพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน รวมถึงใช้สร้างพลังมวลชน สร้างความเข้มแข็งใน

ชุมชน เกิดแนวคิดพึ่งพาตนเอง มีความรู้รัก สามัคคี มีคุณธรรม มีอุดมการณ์ความรักชาติ และการหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติ

2. การวิจัยในครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษาวิจัยเชิงยุทธศาสตร์ประเด็น เศรษฐกิจฐานรากกับพลังอำนาจแห่งชาติ โดยติดตามและประเมินผลความสำเร็จของการบริหารจัดการน้ำของชุมชน ในประเด็นการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ นำไปสู่การสร้างพลังอำนาจของชุมชนที่มีความยั่งยืนสมดุลทั้งสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม

2.2 ควรศึกษาวิจัยเชิงยุทธศาสตร์ประเด็น ชุมชนที่มีการบริหารจัดการน้ำที่เข้มแข็งกับการช่วยขับเคลื่อนนโยบายด้านความมั่นคงของภาครัฐ โดยสามารถศึกษาในหลากหลายประเด็น เช่น ระดับพื้นที่ (Location Base) ระดับนโยบาย (Policy Deployment) กระบวนการทำงาน หรือศึกษาในมิติด้านความสัมพันธ์ อาทิ ศึกษาระดับความไว้เนื้อเชื่อใจ ความศรัทธา ความเชื่อมั่น หรือความผูกพัน ระหว่างชุมชน กับสถาบันต่างๆ อย่างหน่วยงานของรัฐ หรือกองทัพ เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

1. โครงการรักษ์น้ำ เพื่ออนาคต เอสซีจี (เอกสารโครงการ)
2. งานเสวนา “ชี้ช่องแก้จน เปลี่ยนฝนเป็นทุน” โดยเอสซีจี ร่วมกับมูลนิธิอุทกพัฒน์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำ (องค์กรมหาชน) และสำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (สวทช.)
3. แผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี (พ.ศ.2561 - 2580). [อินเทอร์เน็ต]. [เข้าถึงเมื่อ 20 พฤศจิกายน 2564] เข้าถึงได้จาก http://nscr.nesdc.go.th/masterplans-19/
4. แผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ ประเด็นที่ 18 การเติบโตอย่างยั่งยืน. [อินเทอร์เน็ต]. [เข้าถึงเมื่อ 20 พฤศจิกายน 2564] เข้าถึงได้จาก http://nscr.nesdc.go.th/masterplans-18/
5. กองทัพบก. แผนปฏิบัติราชการประจำปีงบประมาณ 2565 ของกองทัพบก กรุงเทพมหานคร;2565.
6. การจัดการทรัพยากรน้ำชุมชน ตามแนวพระราชดำริ. มูลนิธิอุทกพัฒน์ในพระบรมราชูปถัมภ์. [อินเทอร์เน็ต]. [เข้าถึงเมื่อ 9 ธันวาคม 2564] เข้าถึงได้จาก https://www.utokapat.org /wp-ontent/uploads/2018/10/Book_cwrm57-small.pdf
7. ผลกระทบมิติสังคมไทยจาก COVID-19. [อินเทอร์เน็ต]. [เข้าถึงเมื่อ 16 พฤษภาคม 2565] เข้าถึงได้จาก bangkokbiznews.com
8. วารสารวิชาการสถาบันการอาชีวศึกษาเกษตร, 2560
9. นาวาเอกหญิง ดร.ชญาดา เข็มเพชร, ชุมชนเข้มแข็ง ความมั่นคงมิติใหม่จากฐานราก , [เอกสารงานวิจัยส่วนบุคคล] กรุงเทพฯ 2562
10. ร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่13, 2564

11. การสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2558

12. ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและการประยุกต์ใช้,สำนักงาน ก.พ.. [อินเทอร์เน็ต]. [เข้าถึงเมื่อ 9 ธันวาคม 2564] เข้าถึงได้จาก https://www.ocsc.go.th/sites/default/files/document/ocsc-2017-eb15.pdf

13. หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง.ตามรอยพ่อชีวิตพอเพียง สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน. ศูนย์สถานศึกษาพอเพียง มูลนิธิยุวสถิรคุณ, [อินเทอร์เน็ต]. [เข้าถึงเมื่อ 9 ธันวาคม 2564] เข้าถึงได้จาก https://infocenter.nationalhealth.or.th/Ebook/ffsd/mod_drupal7_flipbook1/book.html

14. การบริหารจัดการน้ำแบบบูรณาการ. [อินเทอร์เน็ต]. [เข้าถึงเมื่อ 9 ธันวาคม 2564] เข้าถึงได้จาก https://drive.google.com/drive/u/0/folders/1sFHsXF6vB0NH21TvacXLlXSRzTfZkLlM

15. เกษตรทฤษฎีใหม่ มูลนิธิมั่นพัฒนา. [อินเทอร์เน็ต]. [เข้าถึงเมื่อ 9 ธันวาคม 2564], เข้าถึงได้จาก http://www.tsdf.nida.ac.th/th/royally-initiated-projects/10782-%E0%B9%80%E0%B8%81%E0%B8%A9%E0%B8%95%E0%B8%A3%E0%B8%97%E0%B8%A4%E0%B8%A9%E0%B8%8E%E0%B8%B5%E0%B9%83%E0%B8%AB%E0%B8%A1%E0%B9%88-%E0%B8%9E%E0%B8%A8-2537/

16. พันเอกเสกสิทธิ์ ธรรมนารถ, กองทัพบกกับการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อความมั่นคง,วิทยาลัยการทัพบก, 2563

17. โครงการปรับปรุงฟื้นฟูแหล่งน้ำ โดยความร่วมมือระหว่างมูลนิธิอุทกพัฒน์ในพระบรมราชูปถัมภ์ และกองทัพบก (เอกสารโครงการ), 2564

18. พันเอกหญิง มธุราพัณณ์ สุรกิจพิพัฒน์, การฟื้นฟูป่าต้นน้ำเพื่อลดผลกระทบต่อความมั่นคงอย่างยั่งยืนในพื้นที่จังหวัดน่าน, วิทยาลัยการทัพบก, 2564

19. แผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ ประเด็นที่ 15 พลังทางสังคม (พ.ศ. 2561-2580). [อินเทอร์เน็ต]. [เข้าถึงเมื่อ 20 พฤศจิกายน 2564] เข้าถึงได้จาก http://nscr.nesdc.go.th/masterplans-15/

ประวัติย่อผู้วิจัย

ยศ ชื่อ นางโชติหทัย โชคพิบูลการ

วัน เดือน ปีเกิด 3 เมษายน 2513

ประวัติสำเร็จการศึกษา

พ.ศ. 2531	ระดับเตรียมอุดมศึกษา โรงเรียนสตรีวิทยา 2
พ.ศ. 2534	นิเทศศาสตรบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
พ.ศ. 2542	นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติการทำงาน

พ.ศ. 2552-2557	ผู้ช่วยผู้อำนวยการ– สื่อสารภายใน เอสซีจี

ตำแหน่งปัจจุบัน

พ.ศ.2558 ถึงปัจจุบัน	ผู้ช่วยผู้อำนวยการอาวุโส สำนักงานเอ็นเตอร์ไพรส์ แบรนด์ เมเนจเมนท์ เอสซีจี